

2023-08

jaargang 54
nummer 8
oktober 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

De Vrijdenker

Zie voor de
komende
evenementen
pag. 1 en 3

Recht op
verschoning?

Dogma's en
jonge geesten

Roomsche
lichtekooien

Meer over
Moleschott

Podcasts van De Vrije Gedachte zijn op YouTube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06-grumVR1DZQ?si=e514d8dcdb31426d>

of, veel korter: <https://spoti.fi/3ZymQCb>

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal onze podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u ons helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER VOOR: foto van Miro Shnichenko op Pexels
COVER ACHTER: Koninklijke Bibliotheek in Rio de Janeiro, foto van Jonathan Borba op Pexels

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 8 • oktober 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Aankondiging Algemene Jaarvergadering 2023	<i>Bestuur</i>	1
Informatie De Vrije Gedachte / Colofon De Vrijdenker	<i>Bestuur / Redactie</i>	2
Aankondiging Atheïsmedag 2023	<i>Bestuur</i>	3
Aankondiging Mini-symposium <i>Misinformatie</i>	<i>Bart Collard</i>	3
Rechter moet niet uitmaken wat religie is	<i>Anton van Hooff</i>	4
De duistere schaduw van religie op de kinderlijke psyche	<i>Eelko de Vos</i>	5
Waarom hoeren roomsch waren	<i>Anton van Hooff</i>	7
Werelds Nieuws	<i>René van Elst</i>	8
De exodus uit Amerikaanse kerken	<i>Anton van Hooff</i>	13
Aandacht voor Jacob Moleschott in zijn 130e sterfjaar	<i>Redactie</i>	14
“Men moet de vrijheid der gedachte ongeschonden bewaren”	<i>Siebe Thissen</i>	14
Moleschott, echte materialist of gewoon wetenschapper?	<i>Vincent Peeters</i>	18
Moleschott Symposium in Den Bosch	<i>René van Elst</i>	23
Door god gezonden goochelaars	<i>Maarten Gorter</i>	24
Het belang van misinformatie (boekbespreking)	<i>Floris van den Berg</i>	25
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

Algemene Jaarvergadering van DE VRIJE GEDACHTE

Op zaterdag 18 november 2023 in CURSUS-EN VERGADERCENTRUM DOMSTAD

Tijd: 13.30-17.00 uur; inloop vanaf 13.00 uur. Borrel: 17.00-18.00 uur

Adres: **Koningsbergerstraat 9, 3531 AJ Utrecht**. De locatie is ca. 10 minuten lopen van het CS Utrecht; als u de sneltram neemt stapt u uit op de halte Graadt van Roggenweg.

De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en is alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. Wij vragen u zich per e-mail aan info@devrijegedachte.nl aan te melden voor deze vergadering.

Agenda:

1. Welkomstwoord door voorzitter Stanley Bakker
2. In memoriam Paul Hopster
3. Bestuurswisselingen
4. Visie op De Vrije Gedachte 2.0 door Floris van den Berg
5. Financieel jaarverslag door Fabian van Langevelde
6. Vacant: penningmeester (vanaf volgend jaar) / webmaster / redactie nieuwsbrief
7. Kascontrolecommissie 2022 + (nieuwe?) leden kascontrolecommissie 2023
8. Bestuursvoorstel om het lidmaatschap steeds inclusief abonnement te laten zijn
9. Afronding fusie met AV
10. Rondvraag en sluiting, waarna borrel.

De jaarstukken en bijlagen zijn opvraagbaar bij secretaris@devrijegedachte.nl

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
 Floris van den Berg
 Bart Collard - secretaris
 Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
 Antonius Matthaeslaan 16
 3515AS Utrecht
 Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Herman Reimes
 Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk (dit nummer: René van Elst)

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
 Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
 ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Atheïsmedag 2023

Op zaterdag 18 november 2023 vindt de Atheïsmedag 2023 plaats in de Balie in Amsterdam. Deze middag zal de Belgische politica en auteur **Assita Kanko** worden uitgeroepen tot **Atheïst van het Jaar 2023**. Kanko zal een lezing verzorgen en u bent in de gelegenheid om haar vragen te stellen. Maar daar blijft het niet bij. Er worden ook bijdragen geleverd door de secretaris van De Vrije Gedachte, Bart Collard (*Het Recht op Misinformatie*, 2023), door auteur Keyvan Shahbazi (*De Amerikaan van Karadj*, 2021) en door publicist Willem Vermaat (*Waarom we geen hondenmelk drinken*, 2021). Uw dagvoorzitter is niemand minder dan filosoof Floris van den Berg. Daarnaast kan De Vrije Gedachte met veel enthousiasme mededelen dat John en Bas, miljoenen malen bekeken op Youtube, gedurende de hele middag prachtige muziek zullen maken. Kom dus naar deze heugelijke middag; een feest van het atheïsme, een feest van het vrijdenken.

Locatie: De Balie, Kleine-Gartmanplantsoen 10, 1017 RR Amsterdam

Kosten: Gratis voor leden (lezer, u kunt lid worden via onze website!) en € 15,- voor niet-leden. Voor niet-leden die student zijn is er een gereduceerd tarief van € 7,50. Betaling gebeurt door vooraf het geld over te maken of door te pinnen aan de deur (kom in dat laatste geval op tijd).

Aanmelden: Uit veiligheidsoverwegingen dient u zich vooraf aan te melden via bart.collard@outlook.com

Programma (onder voorbehoud):

13.00 - 13.15 uur	Muziek John en Bas (YouTube-kanaal: John and Bas)
13.15 - 13.20 uur	Welkom door de voorzitter (Stanley Bakker)
13.20 - 13.30 uur	Welkom door de dagvoorzitter (Floris van den Berg)
13.30 - 13.50 uur	Religie als mis- en desinformatie (Bart Collard)
13.50 - 14.20 uur	Pauze
14.20 - 14.50 uur	Keyvan Shahbazi
14.50 - 15.05 uur	Column Willem Vermaat
15.05 - 15.20 uur	Muziek John en Bas
15.20 - 15.50 uur	Pauze
15.50 - 16.00 uur	Laudatio voor Atheïst van het Jaar Assita Kanko en overhandiging aandelen
16.00 - 16.20 uur	Lezing Assita Kanko
16.20 - 16.40 uur	Q&A met zaal
16.40 - 16.45 uur	Dankwoord voorzitter (Bakker)
16.45 - 16.50 uur	Afsluiting dagvoorzitter (Van den Berg)
16.50 - 17.00 uur	Muziek John en Bas
17.00 - 18.00 uur	Borrel in de bovenfoyer.

Mogelijkheid om vrijdenkersboeken te kopen en deze te laten signeren (Collard: *Het Recht op Misinformatie*, Shahbazi: *De Amerikaan van Karadj*).

Aankondiging mini-symposium: *Het Recht op Misinformatie*

Op zaterdag 21 oktober 2023 zal een mini-symposium plaatsvinden in het Polanen-theater in Amsterdam. De aanleiding daartoe is het debat over misinformatie, waarover de secretaris van De Vrije Gedachte Bart Collard recentelijk zijn boek *Het Recht op Misinformatie* schreef. Collard gaat in dat boek in op allerlei vrijdenkers-thema's: wetenschap, geloven versus weten, religie in het algemeen, kritisch denken en vrijheid van meningsuiting. Naast Collard zullen bijdragen leveren: Floris van den Berg, Willem Vermaat, Syp Wynia en anderen. Op de website van De Vrije Gedachte zal later een programma volgen. Zet deze middag alvast in uw agenda!

Locatie: Het Polanen-theater, Polanenstraat 174, 1013WC Amsterdam

Kosten: Gratis.

Aanmelden: Uit veiligheidsoverwegingen dient u zich vooraf aan te melden via bart.collard@outlook.com

Programma:

Inloop om 14.30 uur. Programma duurt van 15.00 uur tot 16.00 uur. Daarna borrel.

Rechter moet niet uitmaken wat religie is

door **Anton van Hooff**

De vervolging van ontucht bij Jehovah's getuigen wordt gestaakt omdat het Openbaar Ministerie het verschoningsrecht niet heeft gerespecteerd. De instantie die namens het Nederlandse volk aanklaagt, had namelijk gebruikgemaakt van materiaal dat verzameld was bij lieden die als geestelijke leiders van deze eindtijd-kerk konden gelden. En erkende geestelijken hoeven niet te getuigen.

Het is dus aan een overheidsinstantie en uiteindelijk de rechter om uit te maken wie een geestelijk leider is. Daartoe moet hij – een 'zij' komt niet voor – een plaats in zijn kerk hebben. En daartoe moet worden vastgesteld dat het een kerk is waarvan hij deel uitmaakt. Hierbij moet de jurist zich in allerlei bochten wringen. Nee, de Kerk van het Vliegend Spaghettimonster, waarvan de aanhangers met het religieuze hoofddeksel de pastavergiet op de pasfoto wilden, waren volgens de Hoge Raad niet serieus te nemen – religie mag niet leuk zijn. Een kerk moet enige samenhang vertonen, een zekere omvang hebben en een zekere overtuigingskracht, ernst en gewicht. Let op de onbestemde 'een zekere', die de Nijmeegse hoogleraar Henny Sackers in zijn lijstje criteria opneemt, naast het vervullen van – ook weer moeilijk te wegen – vervullen van 'taken en verplichtingen'.

Het is duidelijk dat zulke vaagheid alleen tot willekeur kan leiden.

Het verschoningsrecht is alleen voor de advocaat, de notaris en de geneeskundige wettelijk verankerd. Het roomse biechtgeheim is niet meer dan een regel die die club aan zijn leden heeft opgelegd; daaraan heeft de wereldse staat dus geen boodschap. Betekenis heeft het biechtgeheim niet meer sinds de individuele oorbiecht is vervangen door een collectieve schuldbelijdenis aan het begin van de mis. In het verleden werd in principe het verschoningsrecht ook aan de priester toegekend, maar de juridische praktijk kent geen gevallen waarin op dat 'recht' een beroep werd gedaan.

Advocaten, notarissen en medici zijn door de wet erkende beroepsgroepen, 'leiders van een religie' zijn

dat niet en dat is maar goed ook, want een wereldse overheid moet niet willen uitmaken wat een religie of een wereldbeschouwing is. Dat bevrijdt haar ook van de vrijstelling van Onroerende Zaak Belasting voor religieuze en levensbeschouwelijke gebouwen. Bij een werkelijke scheiding van kerk en staat is het beleven van een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging een alleen persoonlijke zaak.

De biecht, door Giuseppe Molteni, 1838

De Duistere Schaduw van **RELIGIE** op de Kinderlijke Psyche

door **Eelko de Vos**

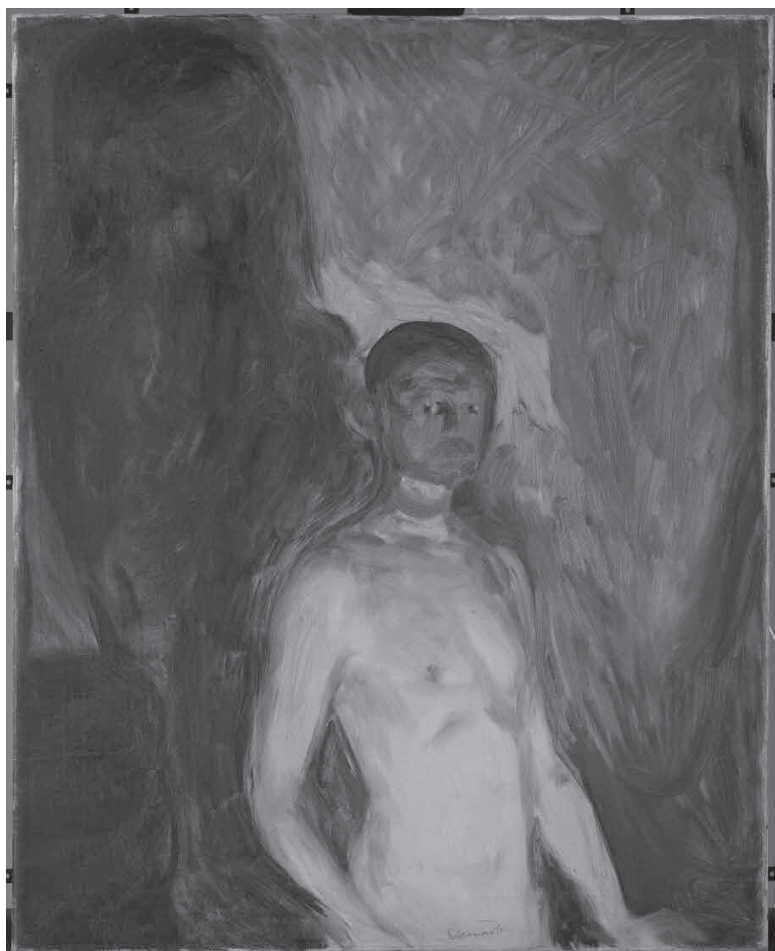
Religie, vaak aangeprezen als een gids voor moreel gedrag en een baken van hoop, heeft de geschiedenis van de mensheid lang getekend. Maar hoe ongerept is deze invloed echt, vooral als het gaat om onze meest kwetsbaren - de kinderen?

Sinds het begin van de beschaving hebben religieu-

nog niet volledig in staat om feit van fictie te onderscheiden. Dit kind krijgt te horen dat het, tenzij het zich gedraagt volgens een bepaalde norm of geloof, eeuwig zal branden in een vurige afgrond. Het effect van dergelijke leringen is niets minder dan psychologische terreur. Nachten vol angstdromen en realisaties dat hun beste – maar ongelovige – vriendjes voor eeuwig in lava zullen koken, zorgen al eeuwenlang voor diepe groeven in de geest van talloze kinderen. Hieruit volgt vaak een vorm van cognitieve dissonantie die de persoon op de been houdt, maar hem of haar bewust of onbewust verwijdt van een seculier gedachtegoed.

Dan zijn er de vele rituelen en gebruiken die kinderen ondergaan zonder hun weloverwogen instemming. Doop, besnijdenis, eerste communies - allemaal vormen ze diepe psychologische patronen die vaak blijvend zijn en die de autonomie en het zelfbewustzijn van het individu beïnvloeden. Het is meer regel dan uitzondering dat deze ook fysiek zeer pijnlijke zaken zonder enige vorm van twijfel doorgezet worden naar volgende generaties. De nutteloze ingreep van besnijdenis bij jongens die geregeld tot permanente schade leidt door infecties, is onbegrijpelijk voor buitenstaanders. De besnijdenis van meisjes nog meer aangezien bij hun zelfs een zeer belangrijk seksuele orgaan vernietigd wordt. Maar naast deze lichamelijke aantasting zorgen de rituele ook voor een gedwongen slaafse, masochistische houding richting de religieuze instelling. Niet alleen het lichaam maar ook de geest worden overgedragen aan de religie, de verantwoordelijkheid wat er mee mag gebeuren wordt geëxternaliseerd. Autonomie en zelfbeschikking wordt via een soort geïnstitutionaliseerd exorcisme uit het individu gedreven. Misschien is het overbodig om te zeggen, maar dat is niet goed.

Sektes, met hun extremer geloof en strikte naleving, zijn een nog duidelijker voorbeeld van de potentieel schadelijke invloed van religie op jonge geesten. Door isolatie, indoctrinatie en soms zelfs fysieke (seksuele) mishandeling, worden kinderen in dergelijke groepen vaak beroofd van een normale kindertijd, met diepe psychologische littekens tot gevolg. Het is niet voor niets dat "Religieus Traumasyndroom" nu in het DSM handboek RTS vermeld staat. Het zijn "de psychologische klachten die worden ervaren naar aanlei-

Edvard Munch, zelfportret in de hel, 1903

ze praktijken, doctrines en dogma's hun stempel gedrukt op jonge, vormbare geesten. Veel van deze leringen, die onder het mom van 'traditie' en 'geloof' worden doorgegeven, zijn in wezen niets anders dan mechanismen om controle, angst en onderwerping in de kindere breintjes te verankeren.

Hel & gebruiken

Laten we beginnen met de meest basale en alomtegenwoordige religieuze notie: het concept van de hel. Beeld je de psyche van een jong kind in, onschuldig en

ding van wat iemand werd aangeleerd en/of is aangedaan binnen een religieuze groepering." Pas sinds 2013 wordt dit vermeld in het DSM handboek (DSM-5) en in 2017 werd het eindelijk leidend bij de Nederlandse GGZ. Erkenning van RTS is heel lastig omdat het een zeer complexe aandoening is en er dus weinig psychologen ervaring mee hebben via DSM.^[1] Het valt te verwachten en te hopen dat we dit over een jaar of tien een schandelijk gebrek aan psychologisch inzicht zullen vinden.

En laten we de grootschalige schandalen die de gevestigde kerken hebben overspoeld, niet vergeten. De talloze verhalen van misbruik en exploitatie binnen religieuze instellingen zijn een sombere getuigenis van de gevaren van een ongecontroleerde macht gecombineerd met een aura van heiligheid. Verhalen die uit de laagste regionen van de kerk komen, tot aan de pausen zelf die verwerpelijke zaken door de vingers zagen, er voor weg keken of het zelfs actief maar verhuld gedoogden. Schandalen rondom talloze kinderen, waar de wereld zich voor kapot moet schamen en openlijk paal en perk aan moet blijven stellen.

Positief?

Sommigen zouden kunnen tegenwerpen dat religie ook positieve morele lessen biedt aan onze jeugd. Maar moet moraliteit echt komen met de prijs van angst, schuld en onderwerping? Is het echt nodig om kinderen te leren over onvoorwaardelijke liefde en mededogen door ze te bedreigen met eeuwige verdoemenis?

De samenleving zelf is ook medeplichtig. Veel ouders en gemeenschappen klampen zich vast aan religieuze tradities uit gewoonte, zonder zich werkelijk bewust te zijn van de psychologische gevolgen voor hun kinderen. Er is een ongeschreven contract tussen de samenleving en religieuze instellingen dat deze praktijken toestaat en zelfs aanmoedigt. Het is tevens een taboe om religieuze zaken aan te vallen omdat die ook als sterk cultureel bepalend gezien worden. Val je de kerk aan, dan val je onze nationale identiteit aan. De maatschappij zou

daar een veel scherpere grens voor moeten zien en vaker in de spiegel moeten kijken.

Vooruitgang

In de moderne tijd, waar wetenschap en rationaliteit steeds meer de mysteries van het universum ontrafelen, is het zorgwekkend dat zoveel van onze kinderen nog steeds worden onderworpen aan archaïsche en schadelijke religieuze leringen. Terwijl we vooruitgang boeken op gebieden als technologie, geneeskunde en psychologie, blijft religie een gebied dat grotendeels onaangetast blijft door kritisch onderzoek, vooral als het gaat om de impact op kinderen.

De vraag die we onszelf moeten stellen is deze: zijn de zogenaamde 'voordelen' van religieuze opvoeding echt de psychologische kosten waard? Moeten we, als samenleving, niet de verantwoordelijkheid nemen om kin-

deren te beschermen tegen mogelijke schade, zelfs als die schade verhuld is in het gewaad van heiligheid en traditie?

In de eeuwenoude strijd tussen geloof en rede is het tijd om een stevige keuze te maken voor het welzijn en psychologische gezondheid van onze kinderen. Het is tijd om te erkennen dat het vullen van jonge geesten met dogma's, angsten en absolute waarheden mischien wel een van de meest schadelijke praktijken is die de mensheid kent. Deze vorm van kindermishandeling zorgt voor een verhuld gebroken maatschappij en kerft diep in de psyche van ons samenleving. Het is hoog tijd dat we samen opstaan en zeggen: "Genoeg is genoeg".

[1] De Engelstalige Wikipedia zegt expliciet dat RTS niet in de DSM is opgenomen; met de auteur heeft voor het ter perse gaan van dit nummer geen afstemming hierover kunnen plaatsvinden (noot van de eindredacteur, met dank aan Maarten Gorter).

WAAROM HOEREN ROOMSCH WAREN

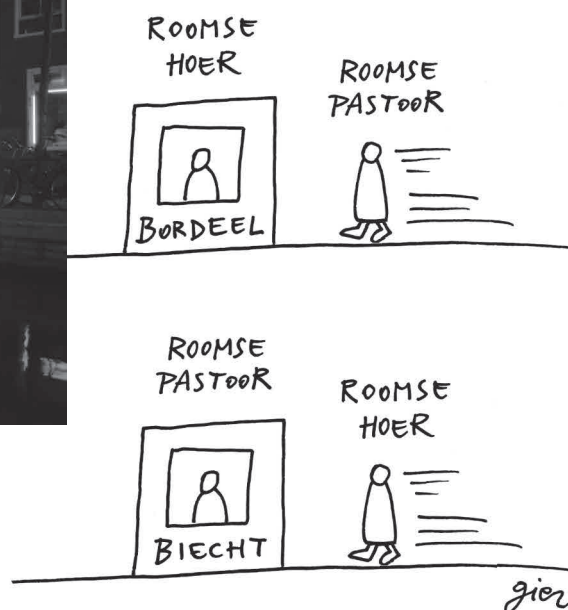
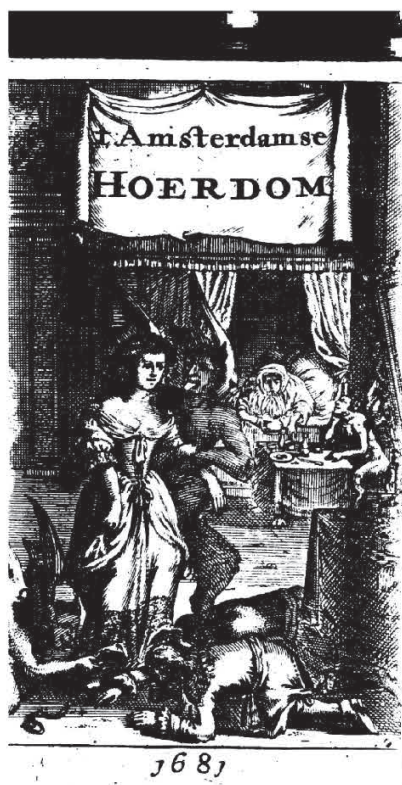
door *Anton van Hooff*

Wat ik al niet lees. Dezer dagen verpoosde ik mij met *'t Amsterdamsch Hoerdom* uit 1684. Ik bezit een facsimile-uitgave, de tekst is echter ook op het internet te vinden. De verteller wordt door een 'Leidsman' naar allerlei huizen van plezier gebracht. Hij is ontsteld over de verdorvenheid en goddeloosheid van de snollen, maar zijn gids verklaart dat er onder de 'Waardinnen en de Hoeren' zijn die voor godvruchtig willen doorgaan 'want se gaan twee of drie maal in de week ter Misse, en om de maand eens ter Biegt'. Als ze hun zonden aan de priester beleden hebben, 'gelooven zy soo zuiver te zijn, als of ze nooit gezondigd hadden. Te deser oorsaak is er geen gemakkelijker Religie voor een Hoertje, als de Roomsche.'

Degenen 'die in Gereformeerde Godsdienst opgetrokken (=opgevoed) zijn,' komen bijna nooit in de kerk, want ze weten dat zo'n gang hun nooit de zonde zal afnemen. Ze horen daar juist dat ze 'scherpelijk' bestraft worden. Daarom twijfelen ze niet ten onrechte aan hun kans op zaligheid. Dus schrijven ze de zonden bij op de oude rekening en denken ooit de gelegenheid te krijgen berouw te tonen en genade te krijgen van de goede God, 'maar wee den genen, die Gods langmoedigheid soo seer tergen, en die sulck een verkeerd en sondig gevoelen van sijn goetheyd hebben. Men kan de menschen wel bedriegen; doch God niet.'

Dus was er in het protestantisme geen heil voor sletten, terwijl het katholicisme wel de gelegenheid bood om zich van de zonde te ontdoen. Tja, wie wil geloven, kan maar beter paaps worden.

HOERDOM. 157
meest altemaal ketteragtig en geweldig godloos. Echter zyn 'er onder de Waardinnen en de Hoeren, zei mijn Leidsman, die gaarne de naam zouden hebben dat ze godvruchtig waren, want se gaan twee of drie maal in de week ter Misse, en om de maandeens ter Biegt, en aldus menen zy voldaan te hebben; want hun zonden aan den Priester beleden hebbende, gelooven zy soo zuiver te zijn, als of ze nooit gezondigd hadden. Te deser oorsaak is 'er geen gemakkelijker Religie voor een Hoertje, als de Roomsche; want wat de geenen belangd, die in de Gereformeerde Godsdienst opgetrokken zijn, die komen by na nooit in de Kerk, om dat ze wel weten, dat het ter Kerke gaan, hen de sonde niet af zal nemen, maar dat zy in tegendeel de selve daar so scherpelijk hooren bestraffen, dat ze, niet t'onrecht, aan hun zaligheid beginnen te twijfelen, en om niet

WERELDS NIEUWS

door *René van Elst*

Paranormaliteit

De makers van het blad *Skepter* boffen toch maar met de vele misvattingen, kletsboek, leugens en bedrog, die een welwillend oor vinden bij een significant deel van de mensheid. Voor onze skeptische vrienden is er altijd wel weer iets nieuws – vaak ook iets ouds in een nieuwe vorm of verpakking – om aan de kaak te stellen in hun doorwrochte artikelen. Veel meer dan wij vrijdenkers, die voornamelijk kritiek op ideeën uitoefenen, nemen zij risico's met kritiek op kwalijke gedragingen en uitingen van aanwijsbare personen. Zij zijn klokkenluiders, die veel respect verdienen.

Er is een onuitroeibare neiging bij de mensheid om te geloven dat Shakespeare's "Er zijn meer dingen in de hemel en op aarde, Horatio, dan waarvan uw wetenschap wel droomt." ("There are more things in heaven and earth, Horatio, Than are dreamt of in your philosophy.") heel letterlijk moet worden genomen. Verzinselfs over bovennatuurlijke en met wetenschap en gezond verstand strijdige zaken vinden gretig gehoor. Het oeroude geloof in geesten en geestelijke krachten wordt telkens weer aangewakkerd; geen trucje wordt daarbij geschuwd. Maar de skeptici zien een (fors?) lichtpuntje; in een artikel in het jongste nummer van hun blad signaleren zij een forse daling van het geloof in het bovennatuurlijke. Althans, dat staat in de titel van het artikel; later zien wij een vergelijking tussen onderzoeksresultaten van 1985 en 2023 waarover geschreven wordt: "In 2023 lijkt geloof in het paranormale weer enigszins afgezwakt te zijn."

De auteurs van het artikel zijn drie wetenschappers, Suzanne Hoogeveen, Michiel van Elk en Eric-Jan Wagenmakers; zij hebben in opdracht van de Stichting Skepsis in een samenwerking van de Universiteit van Amsterdam en Kieskompas de aanwezigheid van paranormaal geloof in Nederland anno 2023 gepeild via door 2511 Nederlanders ingevulde vragenlijsten. Zij stellen vast dat dat geloof in de afgelopen 30 jaar is gehalveerd. Dat is dus meer

Planche. II — Lévitation de la table, à Milan, en 1892, d'après une photographie instantanée.
Medium: EUSAPIA.
Contrôleurs: les professeurs LOMBROSO et RICHT.

De Italiaanse Eusapia Palladino was rond 1900 wereldberoemd als spiritistisch medium. Zij was de weduwe van een goochelaar(!). Zij liet geesten verschijnen en tafels zweven. Meermalen liet zij haar optredens kritisch onderzoeken door wetenschappers, waarbij zij er heel wat, maar lang niet allemaal, om de tuin wist te leiden met haar trucs. Op het plaatje zijn dat de criminoloog Cesare Lombroso en de fysioloog en Nobelprijswinnaar Charles Richet.

dan 'enigszins afgezwakt' en het gaat niet over 30 maar over bijna 38 jaar. Toch, schrijven zij, denkt nog steeds ruim de helft van de Nederlanders dat bovennatuurlijke verschijnselen, zoals geesten en engelen, maar ook buitenaardse wezens, bestaan. Ruim tien procent van de bevolking moet er niets van hebben.

Het artikel is kosteloos leesbaar op de website van Skepsis; klik daar op 'Herfstnummer 2023', dan op 'Dit artikel is al gratis beschikbaar!', vervolgens op 'klik hier'.

Wie zijn persoonlijke 'paranormalscore' wil weten, kan de gebruikte vragenlijst (28 vragen) invullen op de webpagina Bit.ly/skepter.

Pseudowetenschap herkennen

Over *Skepter* gesproken: bij het jongste nummer van dat blad was een poster op A2-formaat gevoegd

waarop elf aspecten of eigenschappen worden behandeld waaraan je pseudowetenschap kunt herkennen.

De poster (hierboven klein afgebeeld) is op de website van Skepsis gratis te downloaden op A3-formaat en hij is voor € 2,50 in gedrukte vorm op A2-formaat te bestellen. Eigenlijk hoort deze poster in geen enkel huishouden te ontbreken. Ik merk op dat de elf kenmerken ook zeer herkenbaar zijn in religie en theologie; twee voorbeelden zijn: ‘ongerechtvaardigde claims’ en ‘absolute zekerheid’.

Recht op verschoning

We hebben het nu niet over een recht op schoon ondergoed, waar trouwens best iets voor te zeggen is, maar over het wettelijk recht van bepaalde functionarissen om tegenover de rechter te zwijgen over wat hen in het kader van de uitoefening van hun functie vertrouwelijk is verteld. Die functionarissen zijn vooral advocaten, notarissen, artsen en geestelijken. Wat die geestelijken betreft wringt de schoen, er zijn immers geen duidelijke criteria voor de vaststelling van wat een kerk is en wie daarbinnen een (serieuze) geestelijke is. Het is duidelijk dat niet iedereen zichzelf zomaar even tot bevoegd zielzorger met verschoningsrecht kan uitroepen, maar waar ligt de grens? De Hoge Raad heeft in verband met een kindermisbruikzaak uitgesproken dat zich situaties kunnen voordoen waarin een ouderling van Jehovah's Getuigen verschoningsgerechtigd is. De Raad laat het aan de rechter over om een oordeel te vellen over het werkelijk kerk-zijn en de interne organisatie van zo'n club die zich als kerk aandient. Anton van Hooff heeft hier commentaar op gegeven in een stukje, dat u elders in dit blad vindt. Mij dunkt dat het vrijdenk-standpunt dat er geen privileges voor (zich noemende)

kerken en geestelijken moeten zijn, betekent dat daarvoor ook geen verschoningsrecht mag gelden.

(Info uit NRC 2023-08-17, Folkert Jensma: *Alleen serieuze geestelijken hebben recht op verschoning. Maar hoe kun je dat vaststellen?*)

In Pakistan mag ook niks!

Dat je in Pakistan Allah en zijn profeet niet mag beledigen, is geen nieuws, en ook niet dat iets daar al gauw als zo'n belediging wordt opgevat en dat de straffen niet mals zijn. Nu is in Trouw te lezen dat ook belediging van 'metgezellen van de profeet' strafbaar is. Wel is er enige discussie over wie daartoe gerekend mogen of moeten worden; Soennieten en Sjiieten denken daar verschillend over.

Recent is zowaar een imam, Agha Baqir Al-Hussaini, opgepakt omdat hij kritisch sprak over Yazid, die nota bene alleen maar een zoon was van zo'n metgezel, tijdens een sjiitisch protest tegen een aanscherping van de blasfemiewet. De imam maakt nu kans op levenslang. Commentaar overbodig...

(Info uit Trouw, Eildert Mulder: *In de schaduw van de minaret*, 2023-09-07.

Last van demonen?

Dan moet u zijn bij de exorcisten van "De Laatste Reformatie", een beweging die opgericht is door de Deen Torben Søndergaard, tevens oprichter van de organisatie "Experience Jesus". Alles gericht op christelijk geloof "zoals in de dagen van Jezus", schrijft De Telegraaf; daarbij wordt even over het hoofd gezien dat het christelijk geloof tijdens de veronderstelde dagen van Jezus nog helemaal niet uitgevonden was. Recente bezwaren tegen "De Laatste Reformatie", die in ons land zo'n honderd a tweehonderd sympathisanten heeft, richten zich vooral tegen duiveluitdrijvingen bij

De Laatste Reformatie doopt mensen in Kampen.

kinderen. Daarvan wordt beweerd dat die zouden helpen tegen autisme, adhd en dyslexie, allemaal veroorzaakt door, inderdaad, demonen. Van dramatische “gezinnen” worden video’s gemaakt.

In Denemarken is in verband hiermee een wet tegen geestelijke mishandeling aangenomen, voor Søndergaard was dat aanleiding om asiel te vragen in de VS. Na meer dan een jaar in de cel in Florida (eerst wegens beweerd wapenbezit, later omdat zijn asielaanvraag werd verworpen) is hij in augustus vrijgelaten en hij schijnt nu toch weer in Denemarken te zijn.

Aanneming van zo’n wet tegen geestelijke mishandeling is wellicht ook in ons land wenselijk. Het is iets voor een vereniging als de onze om dat aan te kaarten. Als iemand de Deense wetstekst kan vinden, houd ik mij aanbevolen op het redactie-adres.

(Info hoofdzakelijk uit De Telegraaf, 2023-08-18.)

De ultieme anarchisten? of liberalen? of vrij-denkers?

Onder meer De Volkskrant besteedde onlangs aandacht aan mensen – er zouden er in ons land een kleine tienduizend zijn – die zich ‘soeverein’ of ‘autonoom’ noemen. Zij erkennen geen overheidsgezag en betalen geen belastingen, boetes en rekeningen voor voorzieningen. Het is een gedachtegoed, dat is opgeleefd tijdens de corona-pandemie. De autonomen zeggen dat zij levende mensen zijn, geen rechtspersonen, geen staatsburgers. Waarom zou je als een slaaf – sorry: tot slaaf gemaakte – moeten voldoen aan regels waarmee je niet expliciet heb ingestemd? En wat heb je met de Nederlandse overheid te maken als je behoort tot het ‘inheemse volk der Germanieten’?

Een merkwaardig – en met het voorgaande strijdig – idee is dat zij recht menen te hebben op uitkeringen uit een trust-fonds van 1,5 miljoen Euro waarvan wordt beweerd dat dat na ieders geboorte door de fiscus voor diegene beheerd zou worden (een soort aandeel in of dividend van de B.V. Nederland). Er zou ook nog recht zijn op een diplomatiek paspoort. Het is de mensen wijsgemaakt door complot-websites, die er geld aan verdienen. Die bieden video’s met aanwijzingen hoe je autonoom kunt worden (‘uit de Matrix kunt stappen’) en er zijn chatgroepen, lezingen, boeken en webshops (‘voor € 259,- in één klap autonoom’). Er is ook een juridisch kantoor – van een zekere Youri Plate – dat autonomen zegt bij te staan. Het taalgebruik op de website is in mijn ogen geen aanbeveling... Als autonoom kindje hoef je natuurlijk ook niet naar school ☺.

Het is geen wonder dat de overheid, met name de Belastingdienst, geen boodschap heeft aan de bezwaren en verzoeken van de autonomen, maar daar wel aardig wat werk aan heeft. En het is geen wonder dat mensen die als autonoom schulden maken, een toenevend probleem vormen, ook voor zichzelf.

(Info vooral uit De Volkskrant, Haro Kraak, 2023-08-16; zie ook bijvoorbeeld: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5398090/principiele-wanbetaler-autonoom-soeverein-deurwaarder-schulden> en <https://www.accountancyvanmorgen.nl/2023/07/31/belastingdienst-niet-onder-indruk-van-autonomen/>).

Deze vorm van beoogd *freeloader*-schap doet mij denken aan het ‘proletarisch winkelen’ van enkele decennia terug. Een fraaie geschiedenis daarvan vinden wij op: <https://historiek.net/de-voorgeschiedenis-van-het-proletarisch-winkelen/156694/>

E.e.a. moet niet verward worden met het Autonomisme, een verzameling linkse politieke en sociale bewegingen en theorieën die in de jaren 70 opgeld deden in Europa en gekenmerkt werden door een anti-autoritaire grondhouding en een nadruk op buitenparlementair activisme. De autonome beweging kwam voort uit de Italiaanse arbeidersbeweging, waar diverse denkers een nieuwe invulling aan het marxisme probeerden te geven (Info uit Wikipedia *Autonomisme*).

Op enkele punten (wettelijke regels, belastingen) is een vergelijking te maken met de Duitse rechtsextremistische Reichsbürgerbeweging – zie de desbetreffende Wikipedia-pagina. Voorts zijn er overeenkomsten met de Amerikaanse Sovereign citizen movement; zie de Engelstalige Wikipedia-pagina met die titel of de Nederlandstalige pagina *Soevereine burgers*.

Korans in vlammen

De laatste tijd weer actueel: Koranverbrandingen en -verscheuringen. Enno Nuy (tegen) schreef daarover in ons vorige nummer; Anton van Hooff (voor, althans niet tegen) reageert elders in dit nummer. Graag verwijs ik u naar hun artikelen. Moslim Youssef Azghari noemt het in De Volkskrant van 7 augustus domme provocaties, maar geeft verder blijk van een genuanceerd standpunt. Hoe denkt u erover?

Klaar voor de “Rapture”

Vooral in Amerika is de ‘Rapture’ een wijd en zijd bekend onderdeel van christelijk – vooral Evangelisch – geloof. De leer dateert pas van ca. 1830. Het gaat om een eindtijdgebeurtenis, die zich zou moeten afspelen vóór de Jongste Dag; bij de Rapture worden alle levende en dode gelovige christenen met elkaar verenigd bij God in de wolken. De levende gelovigen verdwijnen dus opeens van de aarde. Er zijn films waarin dat leuk in beeld is gebracht: hoopjes kleren blijven achter. Een zo’n film heeft niemand minder dan Nicolas Cage in de hoofdrol, de titel is *Left Behind*. Ik schrijf hier alleen maar over omdat ik getroffen werd door de verbijsterende onzin die ik aantrof in een foldertje in mijn brievenbus: “Zeven redenen waarom de Heere Jezus zeer spoedig Zijn Gemeente wegrukt van deze wereld...” Ik zou u hier graag amuseren met hoe in deze folder allerlei gebeurtenissen en ontwikkelingen worden aange-

voerd ter ondersteuning van de bewering in de titel, maar het is te veel en het is vrijwel niet samen te vatten. Ik pik er een (waan)zinnetje uit: “Als Mozes en Elia terugkomen (...), zal men zeggen dat zij buitenaardse wezens zijn.” Het is allemaal gebaseerd op (al of niet uit hun verband gerukte en steeds eenzijdig geïnterpreteerde) bijbelteksten. U kunt gered worden – d.w.z. mee opgaan met de Rapture – door te erkennen dat u een zondaar bent, door te geloven in het evangelie en door te bidden. Dan ontvangt u uit genade het eeuwige leven en kunt u mij dankbaar zijn dat ik deze informatie aan u heb doorgegeven...

Achter de curieuze propaganda zit een Nederlandse jongeman, Kenneth Johannes Kerver. Op zijn website <https://jezuskomtspoedig.nl/Home/> kan ik de tekst van de folder niet terugvinden, maar wat de inhoud betreft wordt hier hetzelfde liedje gezongen.

Over zingen gesproken, tot mijn genoegen blijkt volgens de folder het kerngeheim van de bijbel een (Rapture-)tekst te zijn die terugkomt in een prachtige aria uit de *Messiah* van Händel: “Immers, de bazuin zal klinken en de doden zullen als onvergankelijke mensen opgewekt worden, en ook wij zullen veranderd worden.” – 1 Korinthe 15 : 51-52 (The trumpet shall sound and the dead shall be raised incorruptible and we shall be changed.)

Islamofobierapport 2022

De website De Kanttekening plaatste in april een artikel: *Islamofobierapport 2022 schetst inktzwart beeld voor Europa – inclusief Nederland*. Het artikel is leesbaar hier: <https://dekanttekening.nl/samenleving/islamofobierapport-2022-schetst-inktzwart-beeld-voor-europa-inclusief-nederland/> dus ik kan dit hier ter kennisneming doorgeven. In de eerste alinea vindt u een link naar het rapport zelf (Engels, 584 pagina's). Een complexe materie, zowel waar het gaat om de fenomenen zelf als om de manieren waarop erover gedacht wordt.

Zit uw kind met bijbelvragen?

Geen probleem, want het Nederlands-Vlaams Bijbel-genootschap heeft een website (www.kinderbijbel.nl) in het leven geroepen “om ouders en opvoeders beter toe te rusten op het lezen van de Bijbel met kinderen”. Dat is gemeld door Het Parool (2023-04-07). Het artikeltje spreekt van een ‘kinderwebsite’, maar dat is het niet. Een voorbeeld van een prangende vraag die

aan de orde wordt gesteld: ‘Hoe leg je aan kinderen uit wat de heilige geest doet?’; daar is een video over. En er wordt een gratis ‘gezinsscan’ aangeboden die inzicht geeft op welke manier je het best de Bijbel kunt lezen in jouw gezin.

Zo staat er veel op deze website waarmee een vrijdenker zich kan “ergerplezier”, zoals Floris van den Berg het noemt. Natuurlijk mag u zich ook gewoon aan de hele website ergeren omdat het gaat om technieken om kinderen te injecteren of infecteren met geloof in oude sprookjes, die heel wat minder onschuldig zijn dan die van Moeder de Gans.

Moeten we nu niet eens denken over een website ‘Kindenvrijdenken’ of ‘Kindenongeloof’?

“Drama” in Duitsland

Het gaat niet goed met de katholieke kerk in Duits-

land, meldde op 28 juni de Süddeutsche Zeitung. Ik neem de tekst hier met enkele inkortingen over: De cijfers waren dramatisch: vorig jaar keerden in totaal 522.821 katholieken de kerk de rug toe. In het recordjaar tot nu toe, 2021, waren het 359.338 mensen. Inclusief sterfgevallen gingen 763.000 leden verloren. Er was ook een instroom van ongeveer 160.239 personen via doop, *Übertritt* (overstappen uit een ander geloof) of terugkeer. Dit betekent dat nog steeds 20,9 miljoen mensen tot de katholieke kerk behoren, wat overeenkomt met 24,8 procent van de bevolking. De oorzaken van de uittocht zijn complex; zogenaamde sociologische megatrends als individualisering en secularisering laten de kerk niet ongeschonden achter. De protestantse kerken verloren vorig jaar ook 380.000 mensen,

en het geloof in een God neemt merkbaar af. Grote instellingen verliezen hun algehele bindende kracht. Vooral de katholieke kerk weet echter al jaren niet aan de negatieve krantenkoppen te ontsnappen; ze fungeren als katalysator voor de toch al afnemende loyaliteit aan de kerk.

Met het kerkbezoek in de V.S. gaat het ook niet goed; daarover schrijft Anton van Hooff op p. 12.

Een gelovige kijkt naar atheïsme

Stine Jensen – zelf atheïst – schreef op 30 juni in de NRC over een nieuw boek van de filosoof/theoloog Rik Peels waarin hij een gelovige kijk op atheïsme presenteert: *Life without God. An outsider's look at atheism*.

Hij stelt daarin de vraag wat de atheïst motiveert en wat daarbij bepalende biografische momenten zijn. De atheïst wordt door hem positief gedefinieerd als iemand die denkt te weten dat het mogelijk is te weten dat God niet bestaat. Helaas gaat Jensen in haar column niet op deze merkwaardige definitie in – het stukje gaat verder hoofdzakelijk over haar eigen ongelof en over de vraag of je je atheïsme moet onderhouden, zoals een gelovige het geloof onderhoudt.

Wat de definitie betreft: van “denken te weten dat het mogelijk is te weten” krijg ik jeuk, maar misschien wordt het in het boek beter geformuleerd en toegelicht. Laat ik er “menen dat men kan weten” van maken. Maar ik ken geen atheïst die beweert dat men kan *weten* dat God niet bestaat. Wat we wel weten is, dat we zijn niet-bestaan niet kunnen bewijzen. Iets wat niet bestaat kun je niet waarnemen en dus kun je er ook niets over zeggen. Er is ook niet een of andere godvormige leegte in de werkelijkheid waar we naar kunnen wijzen. Wat we als atheïsten wel kunnen zeggen, is dat er geen serieuze reden is om aan te nemen dat God bestaat. Er is geen serieuze reden om aan te nemen dat kabouters bestaan, dus zeggen wij gemakshalve dat zij niet bestaan. Zo spreken wij ook over God. De verhalen die er over God zijn, bewijzen net zomin iets als de Griekse mythologie of het Egyptische dodenboek of de boeken over Paulus de Boskabouter.

Waar ik ook jeuk van krijg, is het idee dat voor atheïsme een verklaring moet worden gezocht in psy-

chologische aspecten (motieven) en/of biografische momenten. Die kunnen wel een rol spelen, maar ongelovigen zijn meestal gewoon zonder geloofsinstructie opgevoed of ze zijn allengs tot het redelijk inzicht gekomen dat hun geloof nergens op berust.

Wat de psychologie betreft, ik heb eens een paar woorden met Rik Peels gewisseld en hij zei mij dat hij ervan uitging dat ongelovigen geen aanleg hebben voor geloof, zoals er ook mensen zijn die geen aanleg hebben voor muziek. Misschien moet ik het boek eens aanschaffen om te zien wat hij daarin over e.e.a. zegt. Ik ga er in ieder geval van uit dat gelovigen niet kunnen of willen begrijpen wat ongelof is, zoals ze ook niet kunnen of willen begrijpen hoe het geloof er bij henzelf ingehamerd is en wordt (al of niet met gebruikmaking van de tips op de website “kinderbijbel”). Op de bijgaande foto van **Rik Peels** (uit Wikipedia) ziet u mij geheel links (‘Nationaal Reli-

giedebat’ in Felix Meritis, Amsterdam, 29 jan. 2014; niet lang daarna ben ik lid geworden van De Vrije Gedachte en het Atheïstisch Verbond).

Vergeving is pervers

Maarten Boudry schrijft op zijn blog over de perversiteit van de christelijke moraal:

<https://maartenboudry.be/2023/09/de-perverse-christelijke-moraal.html>

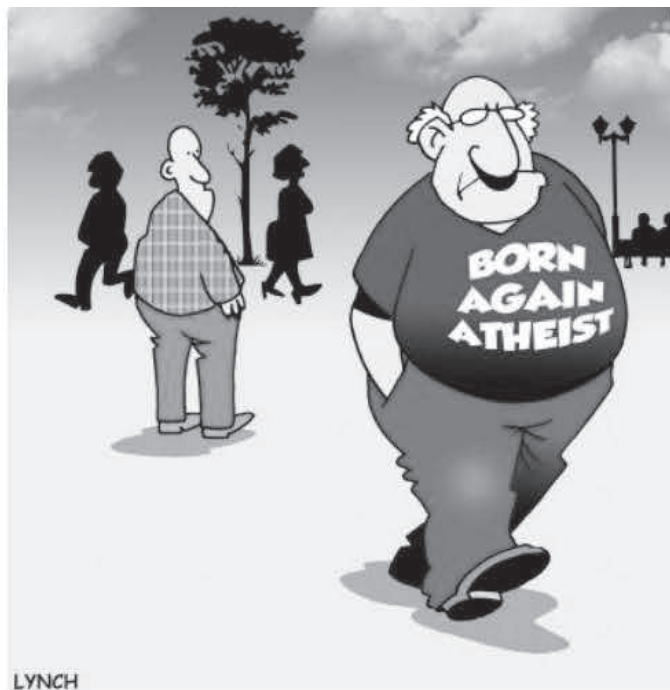

De exodus uit Amerikaanse kerken

door **Anton van Hooff**

Het Reformatorisch Dagblad heeft mijn *Je hebt gewonnen, Galileeër* een bespreking waard gekeurd. Op zoek daarnaar – want de krant behoort niet tot mijn gangbare nieuwsbronnen – stuitte ik in het nummer van 13 september op bemoedigend nieuws, onder de kop ‘Onderzoekers: Massale en snelle kerkelijke uittocht in VS’. Daaronder staat de kern van het stuk: De laatste dertig jaar hebben 40 miljoen Amerikanen de kerk verlaten. „Op geestelijk gebied voltrekt zich in ons land een ramp”, zeggen de Amerikaanse theologen Jim Davis en Michael Graham. Zij trekken de schrijnende conclusie na onderzoek onder 7000 kerkverlaters.

Dit bericht, ongetwijfeld jobstijding voor de grislige lezer van het RD, wordt nog aangedikt met „Binnenkort is het aantal kerkverlaters in de VS groter dan het aantal mensen nu dat nooit tot een kerk heeft behoord.” Tjonge, terwijl Amerikaanse staatslieden met uitgestreken gezichten het ‘God, bless America’ prevelen, voltrekt zich in de realiteit een onstuitbare uittocht uit het kerkwezen, dat de VS in zijn greep probeert te houden. Ik heb het al eerder betoogd: de extremistische politiek om de ‘christelijke waarden’ te verdedigen moet worden gezien als stuiptrekkingen van de stervende religie.

Aandacht voor Jacob Moleschott in zijn 130^e sterfjaar

Zoals aangekondigd in het vorige nummer, vond op 22 september een symposium plaats in Den Bosch, gewijd aan de in die plaats geboren wetenschapper, arts en (vrij)denker Jacob Moleschott (1822 – Rome 1893). Zie hierover ook pag. 23.

De initiatiefnemers bepleiten oprichting van een monument voor Moleschott in Den Bosch. Onzerzijds werd het evenement bijgewoond door Floris van den Berg en René van Elst; laatstgenoemde werkte ook mee aan het magazine dat ter gelegenheid van het symposium werd uitgegeven.

Voor zeer serieuze belangstellenden beschikken wij over enkele exemplaren van dat magazine. Mail voor een exemplaar naar het redactie-adres, uiteraard met vermelding van uw postadres. Op = op en wie het eerst komt het eerst maalt.

De Vrije Gedachte (destijds De Dageraad geheten) maakte Moleschott in 1883 erelid en heeft hem ook steeds in ere gehouden om zijn materialisme, atheïsme, wetenschappelijke opstelling en erkenning van de noden van de bevolking. In 1993 verscheen in het maandblad De Vrije Gedachte van juni, no. 236, ter gelegenheid van de honderdste sterfdag van Moleschott, een artikel van de Rotterdamse filosoof Siebe Thissen over hem, dat wij hieronder opnieuw afdrucken, gedigitaliseerd door René van Elst.

In oktober van dat jaar werd vervolgens een symposium gehouden met vier sprekers, onder wie Vincent Peeters; diens lezing – kort daarna met de andere lezingen in een brochure uitgegeven – drukken wij eveneens af (met aldaar ook een toelichting).

"Men moet de vrijheid der gedachte ongeschonden bewaren"

Jacob Moleschott (1822-1893)
en het negentiende-eeuwse atheïsme.

door **Siebe Thissen**

In 1889 werd in Rome, aan het Campo de' Fiori, een monument geplaatst ter ere van Giordano Bruno. Het tijdschrift De Dageraad achtte het monument "een zinnebeeld van wederzijdsche verdraagzaamheid, van vrijheid van gedachte, godsdienst en godsvereering". Het was de Nederlandse biochemicus, filosoof en vrijdenker Jacob Moleschott, die zich zeer voor het monument ingespannen had.

Nu, ter gelegenheid van zijn honderdste sterfdag (20 mei 1893), blijkt de belangstelling voor Moleschott weer terug te komen. In de zomer van 1989 verscheen bij uitgever AMBO te Baarn een uitstekende inleiding tot het werk van Moleschott. De teksten in dat boek, *De Eenheid des Levens*, zijn gekozen en van aantekeningen voorzien door de filosoof Vincent Peeters. Moleschotts belang voor de Nederlandse cultuurgeschiedenis wordt hierin aangetoond. Weinig aandacht is er

echter voor Moleschott als vrijdenker en atheïst.

Het leek me een goede gedachte om deze vrijdenker in zijn herdenkingsjaar te portretteren.

Jacobus Moleschott werd in 1822 geboren te 's-Hertogenbosch in een liberaal-katholieke omgeving. Zijn vader, een arts, meende dat de religie niet in de opvoeding thuishoorde. Zo groeide Jacob op als een kritische scholier die vaak met zijn godsdienstleraren in conflict kwam. Na zijn middelbare school bezocht hij de universiteit van Heidelberg, alwaar hij geneeskunde studeerde en gretig schrijvers als Lessing en Bruno las. Giordano Bruno zou zijn grote idool blijven: een voorvechter van de vrije gedachte tégen kerkelijke dogma's. In navol-

EERBETOON Jacob Moleschott

arts, wetenschapper, filosoof, politicus, emancipator,
initiatiefnemer, vrijdenker, voedingsdeskundige,
Bosschenaar en Italiaan

vrijdag

22 september 2023

Huis73 • 20.00 uur

Met o.a. de sprekers:
Ronald van Raak;
Wieb van Bunge;
Frans van Gaal en
het Brabants Kamerkoor met een
compositie van Bart van Dongen.

Toegang: € 10,- (incl. magazine)
Aanmelden via www.moleschott.nl

INITIATIEF
MOLESCHOTT
5 HERTOGENBOSCH

HUIS73

Jacob Moleschott vergeten of verguisd?

Uitgangspunten in zijn werk waren:

- Gezond voedsel, opvoeding en onderwijs voor een gezonde geest;
- Niet god maar de mens dienen.

NAAR EEN BLIJVENDE HERINNERING AAN DEZE VRIJE DENKER

ging van Bruno en Spinoza meende ook Moleschott dat de gehele werkelijkheid in wezen één is; God en de natuur zijn één en dezelfde.

In Heidelberg leerde Moleschott David Friedrich Strauss kennen die eerder het beruchte *Das Leben Jesu* (1835) publiceerde. In deze biografie werd Jezus volledig ontmythologiseerd. Moleschott werkte enige tijd aan de vertalingen van Strauss' werken maar hij kon geen Nederlandse uitgeverij bereid vinden de publicaties uit te brengen. Het mentale klimaat was hier te lande dan ook uiterst ongunstig. Zo stond Strauss op de 'zwarte lijst' van de (christelijke) Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. Deze rechtzinnige vereniging organiseerde een felle boycot van Strauss' geschriften. Toch konden de opvattingen van Strauss rond 1840 Nederland binnensijpelen en zijn gedachten verspreidden zich onder denkers van diverse pluimage. Aanvankelijk was het vooral Johannes van Vloten die Strauss verdedigde tegen de vele aanvallen vanuit de theologie. Later raakten ook theologen en filosofen als Allard Pierson, G.A. van den Bergh van Eysinga en Bolland geobsedeerd door deze 'historische' Jezus. Met Strauss en Moleschott meende men dat in de Jezus van de Kerken projecties en fantasieën op mythische wijze werden samengebracht naar de wensen, angsten en utopieën van de gelovigen.

Naast Strauss was het Ludwig Feuerbach die grote invloed uitoefende op de jonge Moleschott. Samen met zijn vader wisselde Jacob veelvuldig van gedachte over Feuerbachs

Wesen des Christentums (1841). Hij onderschreef Feuerbachs stelling: "Wat voor de mens werkelijke waarde heeft, wat in zijn ogen het volmaakte is, datgene waarin hij werkelijk welbehagen vindt, dat is zijn God". Sinds Moleschott Feuerbach gelezen had beseft hij dat alle godgeleerdheid opgelost diende te worden in antropologische kennis. Met Bruno meende hij dat alleen de mens en zijn kennis tot maatstaf mogen dienen van alle werkelijke dingen. Het was hier, in Heidelberg, dat Moleschott begreep dat het atheïsme hem in merg en been zat. Terug in Nederland was Moleschott zeer teleur gesteld over het peil van het academische leven. Interessante wijsgerige discussies vonden, volgens hem, nauwelijks plaats en de theologie domineerde het wijsgerige klimaat. Al snel had hij heimwee naar het polemische leven dat hij in Heidelberg had leren kennen. In 1847 koos hij opnieuw voor Duitsland. Zijn keuze voor het buitenland bleek een beslissende. Zijn academische energie zou hij niet meer in Nederland aanwenden.

In Heidelberg werd Moleschott hoogleraar in de fysiologie en de antropologie en gaf hij huiscolleges als privaat-docent in de Hegeliaanse filosofie. Zijn atheïstische betrokkenheid stak hij niet onder stoelen of banken. Een dergelijke goddeloze stellingname was in menig Duitse staat niet ongevaarlijk en openlijke discussies verliepen moeizaam. De atheïstische filosofie, zoals verwoord door de Jong-hegelianen die zich onder meer beriepen op Strauss en Feuerbach, werd hevig gekritiseerd door de overheden. Censuurmaatregelen vonden op grote schaal plaats. Theologen die weigerden afstand te nemen van hun modernistische opvattingen konden op ontslag rekenen; een lot dat onder meer Bruno Bauer in Bonn trof. Veel debatten vonden daarom in een ondergrondse sfeer plaats. Bekend werd de 'Weinstube' van baas Hippel in Berlijn. Jong-hegelianen als Karl Marx, Friedrich Engels, Max Stirner, Bruno en Edgar Bauer legden in dit rokerige zaaltje de basis van hun latere politieke en filosofische uiteenzettingen. In Nederland ontbrak een dergelijk klimaat en Moleschott hield van deze polemische atmosfeer. Hij nam actief deel aan de wijsgerige en politieke discussies en oefende zich in de Hegeliaanse filosofie.

In zijn academische arbeid voelde Moleschott zich aangetrokken tot het materialisme. In zijn bekendste werk *Der Kreislauf des Lebens* (1852) kreeg die materialistische filosofie goed vorm. Hierin ontwikkelde hij de gedachte dat alle gebeuren in de wereld verklaard dient te worden uit chemische processen in de natuur. Net als Bruno en Spinoza zag Moleschott de natuur als bron van alles. Dit principe zou eveneens gelden voor het denken en de menselijke wil. De hoogste vervolmaking van het denken en het willen wordt, volgens Moleschott, op de beste wijze verzekerd door de hersenen van die stoffen te voorzien welke haar functie het meest bevorderen. Met name de stof fosfor werd door Moleschott als zeer belangrijk ervaren. Zijn stelling "Ohne Phosphor kein Gedanke" werd veelvuldig door internationale materialisten overgenomen. Moleschott meende aldus ook dat gezond voedsel ook gezonde gedachten voort zou

brengen. Hij dacht goed na over de onderdrukking van het proletariaat in zijn dagen. In het zwakke arbeidersmenu zag hij een belangrijke verklaring voor de mate van berusting in de armoede.

Zoals verwacht werd mocht ook Moleschott zijn radicale visie die tot atheïsme leidde niet vrijelijk verwoorden in de collegezalen van Heidelberg. In 1854 dwong de top van de universiteit hem afstand te nemen van zijn "onzedelijk gedrag". Moleschotts studenten hebben nog getracht de publieke opinie te bespelen, maar de conservatieve tegenkrachten bleken vooralsnog te sterk. Moleschott nam vrijwillig ontslag. Na Heidelberg vertrok hij naar het Zwitserse Zürich, waar hij in zijn inaugurele rede direct zijn materialistische en atheïstische principes uiteenzette. Van 1856 tot 1861 was hij hoogleraar in de fysiologie te Zürich. Maar ook in Zwitserland kon Moleschott niet aarden. Zijn uiteindelijke vaderland vond hij in Italië waar hij opnieuw het hoogleraarschap in de fysiologie aanvaardde. Eerst in Turijn (1861) en later in Rome (1879).

Voor Moleschott was het materialisme een theorie ter verklaring van de gehele werkelijkheid.

Hij was daarvan in Duitsland de eerste verkondiger geweest en hij beïnvloedde velen. Het materialisme kon de godsdienst vervangen.

In Nederland bleken de tijden inmiddels ook danig veranderd. Vooral binnen de dissidente vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux ("licht achter de wolken") hadden zich vele verlichte burgers verzameld met een optimistisch vooruitgangsgeloof en een stevige kritiek op het christendom. De loge werd niet erkend door het Grootoosten der Nederlanden, de overkoepelende organisatie die een positief christelijke grondslag noodzakelijk achtte. Een vrijmetselaar van Post Nubila Lux schreef aan het begin van de jaren vijftig over de Nederlandse samenleving: "Hier ontwaart gij wederzijds wantrouwen, haat tussen de onderscheidene christensekten, ginds aanmatiging der priesters, kuiperijen der jezuiten; van godsdienst vindt gij buiten de kerken geen spoor en in de kerken veel huichelarij en schijnheiligheid".

Deze kritiek op het christendom kwam beslist niet uit de lucht vallen. De liberale ideeën van 1848 sloegen ook in Nederland aan onder kleine delen van de verlichte burgerij. De opvatting dat het koninklijk bewind plaats diende te maken voor een parlementaire democratie drong door. Daarnaast had een afwezigheid van censuur bijgedragen aan een overvloed aan literatuur met idealen uit de achttiende eeuw, met name uit Frankrijk. Werken van Rousseau, Voltaire, La Mettrie en d'Holbach verspreidden zich gestaag gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw. Vooral de laatste twee introduceerden een materialisme dat later door Moleschott "omgebouwd" werd tot een wereld en levensbeschouwing. Ook drong de Jonghegeliaanse filosofie rond 1840 door. Het was opnieuw Jacob Moleschott die hierin een bemiddelende rol speelde. Het christendom kwam onder druk te staan. Een groep verlichte burgers en vrijmetselaars had zich verzameld rond Franz Junghuhn; een arts die "vrijdenkers van allerlei slag" (toen zowel atheïsten, deïsten als pantheïsten) wilde samenbrengen. In 1855 startte hij het blad *De Dageraad* dat aanvankelijk vooral een spreekbuis van Junghuhn bleek. Een jaar later werd de gelijknamige vereniging opgericht. De doelstelling van "De Dageraad" was

driedelig: de leden dienen te zoeken naar de Waarheid begeleid door de Natuur en de Rede; geestverwanten zouden zich aaneen moeten sluiten, en alle leden behoorden actief mee te werken aan het geluk in de samenleving. De eerste leden waren vooral "kleine luyden". Naast enige intellectuelen trof men er hoofdzakelijk onderwijzers, typografen en middenstanders aan. Op de zondagochtend werden vrije discussies gevoerd. Aanvankelijk stonden theologische onderwerpen centraal, maar later ook maatschappelijke. In de jaren tachtig en negentig zouden, mede dankzij de propagandistische krachten van Domela Nieuwenhuis, ook veel arbeiders toetreden. Rond 1900 zou het anarchisme een belangrijke rol gaan spelen in de vereniging.

Maar in die eerste decennia stond toch vooral de theologie centraal. De Dageradianen richtten zich fel tegen elke godsdienst. Dit gebeurde in zo'n fanatieke sfeer dat Multatuli de bijeenkomsten van "De Dageraad" ooit betitelde als "primitief evangelisch". De vereniging beschikte over een uitnemende bijbelkennis en dat maakte haar berucht. Ex-predikanten stonden aan het roer; mensen als Allard Pierson, Conrad Busken Huet, Johannes van Vloten en Ferdinand Domela Nieuwenhuis bleken onvermoeibare strijders voor de vrije gedachte.

Een gevreesd debater in die eerste dagen was voorzitter **Hendrik Huisman**. Deze loofde Jacob Moleschott

veelvuldig voor zijn baanbrekende arbeid. In 1866, tijdens het tienjarig bestaan van "De Dageraad", sprak de voorzitter nogmaals zijn bewondering uit voor de materialistische vrijdenker Moleschott. Twee jaar eerder was *Die Einheit des Lebens* verschenen in een Nederlandse vertaling onder de titel *De eenheid des levens* (1864) waarvoor ook Dageradianen zich ingespannen

hadden. Maar niet Moleschotts wijsgerig materialisme sprak de vroege vrijdenkers zo zeer aan. Het tijdschrift *De Dageraad* wist nauwelijks tot goede uiteenzettingen te komen van Moleschotts materialisme in tegenstelling tot bijvoorbeeld *De Gids*. Voor de vrijdenkers ging het om Moleschotts persoonlijke beleving van het ongeloof. Zijn houding fungeerde als een voorbeeld voor de prille atheïsten die vaak nog niet wisten hoe een goed atheïst diende te leven. Het materialisme vervulde in Nederland vooral een niet-wijsgerige rol. Het bleek een praktische handleiding om tot het atheïsme te geraken. Deze directe koppeling met de goddeloosheid belette overigens haar wijsgerige verspreiding sterk. Maar anderzijds kon de gepopulariseerde versie van *De Dageraad* uitgroeien tot een geducht wapen van de anti-theologie.

Niet alleen Moleschott werd door *De Dageraad* gepopulariseerd. Het was de bekende filosoof J.P.N. Land¹ die zich al vroeg opwond over deze ontwikkeling. In een kritische brochure, *De wetenschap der godsdienst en de godsdienst der wetenschap* (1860), waarschuwde hij tegen de begripsverwarring binnen *De Dageraad*. Volgens Land werden zedelijk-godsdienstige en natuur weten-

¹ Jan Pieter Nicolaas Land (Delft, 1834 - Arnhem, 1897) was een Nederlands oriëntalist, wijsgeer en hoogleraar in de wijsbegeerte en de Oosterse talen. (noot van DVD-redactie)

schappelijke waarheden te zeer naar behoeven vermengd. Het bleek echter een kinderziekte; later gaf Land onomwonden toe dat *De Dageraad* zich zowel naar vorm als inhoud verbeterde.

In de laatste decennia van de negentiende eeuw begon het atheïsme een modieuze trend te worden in de samenleving. Menig ontwikkeld burger dweepte met het ongehoof maar durfde nog geen afscheid te nemen van zijn of haar kerk. Deze 'gewoonte' werd breed uitgemeten in *De Dageraad*. Gaarne voerde de redactie Moleschott steeds weer op als de principiële atheïst. Maar niet alleen intellectuelen en semi-intellectuelen gebruikten Moleschott als spiegel voor het atheïsme. Steeds vaker bestudeerden arbeiders van anarchistischen huize de gedachten van Moleschott. Uit de onlangs verschenen studie van Bert Altena over het anarchisme in Vlissingen, *Een broeinest der Anarchie* (1989), blijkt dat de leiders der beweging zich vooral baseerden op 'groten' zoals Marx en Bakoenin. Veel gewone arbeiders steunden op de gepopulariseerde inzichten van materialisten als Moleschott, Darwin en Büchner. Niet iedereen was blij met deze ontwikkeling.

Vooral de Rooms-Katholieke Kerk streed tegen Moleschott. Men meende dat Moleschott aan de basis van "de kringloop van het kwaad" stond: angstige katholieke ouders durfden hun kinderen niet meer naar de universiteit te sturen uit angst voor atheïstische denkbeelden. Door Moleschotts toedoen zou de invloed van religie op het maatschappelijke leven steeds verder afnemen. De katholieke historicus bij uitstek, L.J. Rogier¹, noemde de periode-Moleschott de grote inleiding tot het algemene pessimisme van de twintigste eeuw. Toen in 1889 het monument voor Bruno in Rome onthuld werd organiseerde de katholieke kerk een actieprogramma tegen deze propaganda voor het ongeloof. Hevig verontwaardigd over het lef van Moleschott en de zijnen (het monument bevond zich immers niet ver van het Vaticaan) werd de publieke opinie bespeeld. Vooral *De Maasbode* wijdde voorpagina na voorpagina aan deze gebeurtenis. Het moge duidelijk zijn dat Moleschott uitgroeide tot een publiek symbool in de strijd tegen kerk en geloof. In 1884 achtte "De Dageraad" de tijd daar Moleschott te belonen voor zijn werk met het erelidmaatschap van de vereniging. Moleschott accepteerde deze onderscheiding met graagte en voor de gelegenheid onderschreef hij het feit dat hij zich altijd tegen kerken en dogma's gekeerd had. Toch waren de contacten tussen Moleschott en "De Dageraad" minimaal. Moleschott vertoefde meestal in het buitenland; hij ontwikkelde zijn gedachten vóórdat "De Dageraad" werd opgericht en hij werd nooit lid van de vereniging. Wel bleek Moleschott een geziene gast op internationale vrijdenkerscongressen. Dat kon ook moeilijk anders: hij was immers initiatiefnemer tot de oprichting van de Wereldunie van Vrijdenkers². Tijdens dergelijke congressen ontmoetten Dageradianen Moleschott. Veel contacten onderhield hij bijvoorbeeld met Hendrik Clemens Muller. Muller speelde een belangrijke rol in "De Dageraad". Hij was in 1880 secretaris geworden van de Amsterdamse afdeling

en actief in de bloeiperiode van het tijdschrift tussen 1879 en 1898. Naast het schrijven van eigen bijdragen legde Muller een ontzagwekkende correspondentie aan met wetenschappers en schrijvers, waaronder Moleschott. Hij bezocht vrijdenkerscongressen; was een Multatulipromotor van de eerste orde; hij pleitte voor het erelidmaatschap van Moleschott en redigeerde in 1892 een speciaal Moleschott-nummer. Dit *Moleschott-gedachtenboek* werd door "De Dageraad" in 1892 uitgebracht ter gelegenheid van Moleschotts zeventigste verjaardag. En dat was een grote eer. Het onderstreepte Moleschotts belang voor de verspreiding van de vrije gedachte en het atheïsme in Nederland. Eerder was het alleen Multatuli die een themanummer kreeg aangeboden. Het Moleschott-nummer omvatte bijna honderd pagina's.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw publiceerde *De Dageraad* nog enkele artikelen van de hand van Moleschott. Het betrof echter een passieve medewerking. De artikelen waren eerder in het Italiaans verschenen. Zo schreef Moleschott onder meer een pleidooi voor het kiesrecht voor vrouwen.

Aan het einde van zijn leven koos Moleschott steeds meer voor de politiek. In het katholieke Italië wierp hij zich op tot een spreekbuis van het anti-godsdienstige verzet. Als senator voerde hij zelfs de anti-godsdienstige stromingen aan.

Zo groeide hij daar uit tot een nationale figuur; momenteel werken Italiaanse geleerden aan publicaties van zijn nalatenschap.

In 1888 was Moleschott nog één maal in Nederland en bij zijn vertrek naar Rome hadden zich vele sympathisanten op het Amsterdamse station verzameld. In een laatste rede sprak hij zijn hoop uit dat de jongeren zijn atheïstische gedachten verder zouden ontwikkelen. Zijn motieven waren puur persoonlijk van aard.

In woorden die ons sterk aan Max Stirner doen denken besloot hij:

"Ik had er altijd een eer in gesteld, mij onafhankelijk te bewegen, en ik wilde mijn succes aan niemand en niets anders dan mijzelf te danken hebben".

Het waren woorden die de Nederlandse vrijdenkers enorm aanspraken. Atheïsme, gecombineerd met een zo groot mogelijk streven naar zelfstandigheid, werd door de vrijdenkers gezien als een basisvoorwaarde voor een andere en rechtvaardige samenleving.

Maar niet alleen in Nederland vond Moleschott waardering onder vrijdenkers. In het Moleschott nummer vinden we vele dankbetuigingen van internationaal vermaarde wetenschappers. We denken dan aan de Weense chirurg Eduard Albert, de wijsgeer Hermann von Helmholtz, zijn Italiaanse collegae, prof. Cesare Lombroso en de Franse geograaf Elisée Reclus.

In 1893 stierf hij plotseling. Een jaar eerder had zijn depressieve vrouw zichzelf het leven be nomen. Moleschott was sinds enige tijd begonnen met het schrijven van zijn memoires. Helaas vorderde hij niet verder dan het jaar 1860. Gelukkig bracht R.E. de Haan, directeur der Rijks-HBS te Winterswijk, een Nederlandse versie op de markt. De tekst was beschikbaar gesteld door de dochter Elsa Moleschott en kreeg als titel *Voor Mijne Vrienden* (1894). Het boekje blijft een cultuur-historisch document. Na 1900 verdween Moleschott snel uit het gezichtsveld. Ook de vrijdenkers dreigden hem te vergeten als inspirator. Natuurlijk speelde de internationaal afnemende be-

¹ Ludovicus Jacobus Rogier, roepnamen Louis en Lodewijk, (Rotterdam 1894 – Groesbeek 1974) was een Nederlandse neerlandicus en historicus. Zijn belangrijkste werk is *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw* (1945-1947). (noot van DVD-redactie)

² Nergens blijkt uit, dat hij ooit bij zo'n congres is geweest; wel betuigde hij instemming met de oprichting van de Wereldunie. (noot van DVD-redactie)

langstelling voor het materialisme een grote rol. Maar belangrijker verklaringen vinden we toch binnen de geschiedenis van "De Dageraad". Meer en meer begon "De Dageraad" zich toe te leggen op maatschappelijke problemen. Het atheïsme begon immers ingang te vinden in de Nederlandse samenleving. Veel vrijdenkers meenden dan ook dat propaganda voor het atheïsme niet meer noodzakelijk was. Zo brachten gewone uitgeverijen ook al atheïstische literatuur op de markt en bleek een atheïstische stellingname in de arbeidersbeweging al een doodnormale zaak. Er gingen zelfs stemmen op om "De Dageraad" op te heffen. Met de afzwakking van deze propagandistische functie raakte ook Moleschott op de achtergrond: hij bleek in Nederland immers de propagandist voor het atheïsme. Nog één maal verscheen zijn foto in een lijvig denkboek van De Dageraad in 1906.

Idealen die "De Dageraad" in de negentiende eeuw uitdroeg vond men alle terug bij Jacob Moleschott. Hij was geen echte Dageraadiaan, maar de Nederlandse vrijdenkers hebben hem wel ingelijfd. Hiermee valt zijn invloed op de Nederlandse cultuurgeschiedenis niet meer te ontkennen. Een goede kennis van Moleschott, de Franse anarchist-vrijdenker en geograaf Jean Jacques Elisée Reclus, vatte het belang van Moleschott als volgt samen: "Men moet de vrijheid der gedachte ongeschonden bewaren, helder nederzien in de chaos en zelfs de moed hebben zijne onkunde te erkennen, eerlijk toe te geven, waar de middelen tot studie ons ontbreken".

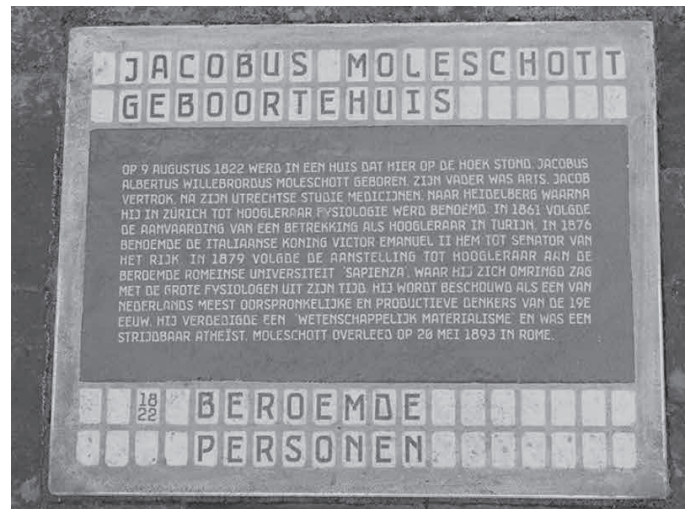
Moleschott, echte materialist of gewoon wetenschapper?

door **Vincent Peeters**

Deze tekst is in 1993, ter gelegenheid van de honderdste sterfdag van Jacob Moleschott, door De Vrije Gedachte uitgegeven in een brochure *Jacob Moleschott (1822-1893), "Monist of materialist?"* met daarin de teksten van lezingen van Michiel Wielesma, Vincent Peeters, Jan Borst en Siebe Thissen. De lezingen werden gehouden tijdens een 'Moleschott Symposium' op zaterdag 16 oktober 1993 in het Humanitasgebouw, Pieter de Hoochweg 110, Rotterdam, georganiseerd door o.m. Siebe Thissen en Henk Visman. Henk Visman sprak het welkomstwoord; André van Well leidde de discussie aan het slot. Deze tekst is gedigitaliseerd door René van Elst.

Inleiding

Toen ik gedurende mijn jaren van studie aan de Erasmus Universiteit werd geconfronteerd met de ideeën van

Jacobus Moleschott, werd ik prettig verrast. Eindelijk eens iemand die zich rekenschap gaf van de invloed van lichaamsprocessen op het Denken, het terrein waarop de filosofen zich alleenheersers wanen. Ik vond het toen al enigszins vreemd dat deze invloed van lichaam op geest – als ik deze tweedeling nog mag hanteren! – bij oude culturen een bekend fenomeen was, ja zelfs bij moderne disciplines als de psychologie en de psychiatrie, terwijl het merendeel der filosofen de zelfgenoegzame neiging vertoont om de werking van de menselijke geest als een autonoom gebeuren voor te stellen.

De visie van Moleschott belichaamt een broodnodige nuance op deze voorstelling. Een citaat:

"In de gehele dierlijke natuur zien wij het veelvormige gedachtenleven aan de op en afklimmende ontwikkeling der hersenen beantwoorden, wij zien gevoel, oordeel en bewustzijn, moed en liefde af- en toenemen door voeding en ziekte."

Aldus Moleschott in zijn oratie *Licht en leven*, welke hij begint met een zin uit Goethe's Faust: "Zijn wij een spel van elke druk der lucht?" Over de invloed van de luchtdruk op ons denken laat hij overigens geen twijfel bestaan. Nog een mooi citaat:

"Wie scheidt in het zonnige woud de opgeruimde stemming van de zuivere lucht, en toch hoe weinigen weten, dat de door licht en (...) planten verwekte zuurstof inderdaad hun ademen bevordert en de verandering des bloeds (verlicht), die de hersenen levend maakt (...)."

Hoe het ook zij, de notie dat biochemische processen bepalend zijn voor de inhoud en toonzetting van onze gedachten, is een fascinerende.

We zien de natuurmens Moleschott wandelen door het ongerepte woud, beseffend dat de koolzuur, die hij uitademt, door de groene planten wordt omgezet in de zuurstof die hem op dat moment in leven houdt. Deze antagonistisch-complementaire betrekking tussen mens en plant is een prachtig voorbeeld van wat hij ooit 'de eenheid des levens' noemde, het kernconcept van zijn filosofie.

Overigens is een van de eigenschappen die Moleschott tot een uiterst leesbare schrijver maakt: zijn vertrouwen op de eigen waarneming, gekoppeld aan het integere voornemen om fraaie maar onnodige abstracties te vermijden.

Wat de mens ook moge zijn, hij is in ieder geval óók een biologisch wezen en dus geconditioneerd door de werkingen van de natuur. Punt. Wat hierna nog komt heet

letterlijk meta-fysica en kan van alles zijn; ik zal u vandaag tonen dat Moleschott op dit gebied uiterst terughoudend is. Hij blijft de pragmatische instelling houden van de wetenschapper op zoek naar een criterium waarmee feiten van meningen zijn te onderscheiden. Want meningen vertonen een opvallende gelijkenis met neuzen: iedereen heeft er een, en iedereen heeft een andere. Het is bovenal deze willekeur die hem doet schromen zich al te veel met metafysica in te laten.

Niettemin staat hij te boek als iemand die op dit terrein wel duidelijk stelling heeft genomen en wel als materialist. Steevast wordt hierbij als onderbouwing aangehaald zijn beroemde uitspraak "Ohne Phosphor keine Gedanken" (Zonder fosfor in de hersenen is denken überhaupt niet mogelijk).

Wat mij echter bij het lezen van een enkele redevoering opviel was, dat Moleschott zelden ontologische termen hanteert, maar dat hij zich juist beperkt tot methodologische aanbevelingen en kritiek. Anders gezegd: hij werpt zich eerder op als beschermheer van de proefondervindelijke methode dan als protagonist van de materialistische zijsleer. Hoe meer ik mij in zijn gedachten verdiepte, hoe minder ik mij aan deze bemerking kon onttrekken.

Tenslotte nog iets over de totstandkoming van mijn boekje. Na bespreking van mijn doctoraalscriptie, die geheel aan Moleschott was gewijd, werd ik door prof. Sperna Weiland en prof. Petry (EUR) gevraagd om een publicatie over Moleschott te verzorgen in de serie Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland, uitgegeven door Ambo. Ofschoon zeer vereerd, voelde ik mij geen echte kenner. Wel heb ik getracht het vertrouwde beeld van Moleschott-de-materialist af te zwakken en dat was natuurlijk een nieuw geluid. Nu, ruim vier jaar na publicatie, zal ik enkele hoofdlijnen in deze discussie voor u samenvatten. Maar eerst iets over zijn leven.

Leven

Jacobus Albertus Willebrordus Moleschott werd geboren op 9 augustus 1822 te 's Hertogenbosch, als zoon van Johannes Franciscus Gabriël Moleschott en Elizabeth Antonetta van der Monde. Hij groeide op in een humanistisch klimaat. Zijn vader was arts en vrijdenker en hechtte in de opvoeding van zijn zoon meer waarde aan het ontwikkelen van zedelijk besef dan aan geloof. In deze zedelijke ontwikkeling lag de nadruk op een krachtig vertrouwen in eigen persoonlijk bewustzijn, als tegenwicht voor de diepgewortelde, algemeen menselijke neiging om troost te zoeken in uitwendige beloning. Jacobus werd geleerd dat waarheidsliefde belangrijker was dan gemakzucht, een mentaliteit die we straks zullen herkennen in zijn wetenschappelijk werk.

Inzake religie huldigde zijn vader het standpunt van Feuerbach, wat hier op neerkomt, dat God niet de mens, maar de mens zich een God geschapen heeft. Jacobus zou later eveneens deze visie onderschrijven. Zo lezen wij in zijn autobiografie: "Wat voor de mens werkelijke waarde heeft, wat in zijn ogen het volmaaktste en voortreffelijkste is, datgene waarin hij werkelijk welbehagen vindt, dat is zijn God."

Van 1827 tot 1838 bezocht Jacobus verscheidene scholen in Den Bosch en Boxtel, waarna hij door zijn vader werd aangemeld bij het gymnasium in Kleef, Duitsland. Vanaf 1842 studeerde hij geneeskunde in Heidel-

berg. Hier werd hij geschoold in de methoden van de natuurwetenschap en leerde hij het belang van observatie en experiment voor het wetenschappelijk onderzoek. Ook werd hem verteld dat geneeskunde – in tegenstelling tot de speculatieve natuurfilosofie – bestudeerd diende te worden als een positivistische wetenschap, met een strikt onderscheid tussen feit en interpretatie. Disciplines als scheikunde, mechanica en anatomie vormden de basis.

In 1845 sloot Jacobus zijn studie af met een dissertatie over de anatomie van de longen en keerde terug naar Nederland, waar hij in het laboratorium van de Utrechtse fysioloog Gerrit Jan Mulder werk vond als onderzoeker. Het was Mulders onwrikbare overtuiging dat de organische en de anorganische materie gehoorzamen aan dezelfde scheikundige wetten, waardoor zoiets specifiek menselijks als het denken uit de chemische werkingen van de hersenen, ja zelfs uit de chemische samenstelling van het voedsel verklaard kon worden. Mulder hield zich dan ook diepgaand bezig met de samenhang tussen voeding en volksgeest. (Ik kan me nog herinneren dat dit soort ideeën tijdens de colleges in Rotterdam de lachlust opwekte van menig student. Er werden grapjes over gemaakt in de trant van: Waarom zijn de Italianen zo lui? Omdat ze elke dag slappe pasta eten. Maar hoe verklaar je dan hun heetgebakerd temperament? Dat komt door die gepeperde tomatensaus!).

Moleschott voelde zich in Nederland echter niet meer thuis en keerde terug naar Heidelberg. In zijn studietijd was hij Duitsland gaan beschouwen als zijn tweede vaderland, hetgeen wellicht de voornaamste reden is van zijn relatieve onbekendheid in Nederland.

Van een oud-hoogleraar, Tiedemann, kreeg hij het verzoek om mee te werken aan diens boek over voedingsfysiologie, uitgebracht in 1850. In datzelfde jaar gaf hij onder zijn eigen naam een gepopulariseerde versie uit: *Leer der voedingsmiddelen voor het volk*, dat vertaling vond in het Frans, Spaans en zelfs Russisch. Moleschott draaide volop mee in de universiteitsmolen en zijn naam begon te groeien.

Twee jaar daarvoor, in 1848, was hij getrouwd met de Duitse Sophie Strecker.

In de daaropvolgende jaren schreef Moleschott zijn belangrijkste wetenschappelijke werken, onder andere *Der Kreislauf des Lebens* uit 1852, waarin hij zijn visie uiteenzette. Deze was dermate spraakmakend dat zijn naam ofwel werd geprezen ofwel werd verguisd. Voor de gevestigde orde vormden zijn denkbeelden, onder andere de afwijzing van de vrije wil, een inbreuk op de menselijke waardigheid. Was deze waardigheid niet eeuwenlang gewaarborgd geweest in het alom gekoesterde beeld van de mens als de kroon der schepping, door God zelf boven de natuur verheven om over haar te heersen? En hier waagde een wetenschapper het te verkondigen dat de mens een natuurwezen is, even onderworpen aan de natuurwetten als een koe of een boom.

Het door Cartesianisme en Christendom gestuurde denken was eerder geneigd de mens los te maken van de natuur en hem te vereenzelvigen met de geestelijke zijde van het bestaan: ik denk, dus ik ben. Zo gold het dus dat lieden als Moleschott het geestelijke in de mens zouden ontkennen, en zij werden derhalve materialisten genoemd.

In juli 1854 verweet het Heidelbergse college van bestuur hem dat hij de jeugd infecteerde met immorele doc-

trines. Hij werd ernstig gemaand tot herziening van zijn denkbeelden, op straffe van intrekking van zijn leerbevoegdheid. Het zal ons niet verwonderen dat Moleschott daarop terstond zijn ontslag nam en vertrok. Deze gifbeker liet hij, evenals de Sokratische aanpak, aan zich voorbijgaan.

Na twee jaar ambteloos burger te zijn geweest kon hij zich, op uitnodiging, vestigen in Zürich als hoogleraar fysiologie. Maar tevens hield hij zich bezig met onderzoek, publicatie, een medische praktijk en, niet in de laatste plaats, zijn gezin: hij had inmiddels drie kinderen. Een drukke agenda dus, precies wat hij wilde.

Toch kende het Zwitserse verblijf zijn nadelen. Het autochtone professorenkorps stond op gespannen voet met de uit Duitsland afkomstige docenten en nam een overwegend conservatieve houding aan ten aanzien van enige nieuwlichterij. Moleschott voelde zich genoopt tot voorzichtigheid in het uiten van zijn ideeën.

Vanaf 1861 neemt zijn leven een wending: hij accepteert een hoogleraarschap in Turijn. De vestiging in Italië heeft iets van een thuiskomst voor de cultuurmens Moleschott. Hij was het polemiseren moe, evenals de noodzaak tot overmatige diplomatie: in Zürich had hij zich nooit onbevangen kunnen uitspreken. In Italië daarentegen scheen de wrijving met de buitenwacht geheel weg te vallen. Het zou, nog meer dan Duitsland, zijn tweede vaderland worden.

In 1866 laat hij zich tot Italiaans staatsburger naturaliseren. Zijn vermaardheid als fysioloog neemt dan internationale vormen aan en zelfs in Nederland vindt er in medische kringen een soort eerherstel plaats.

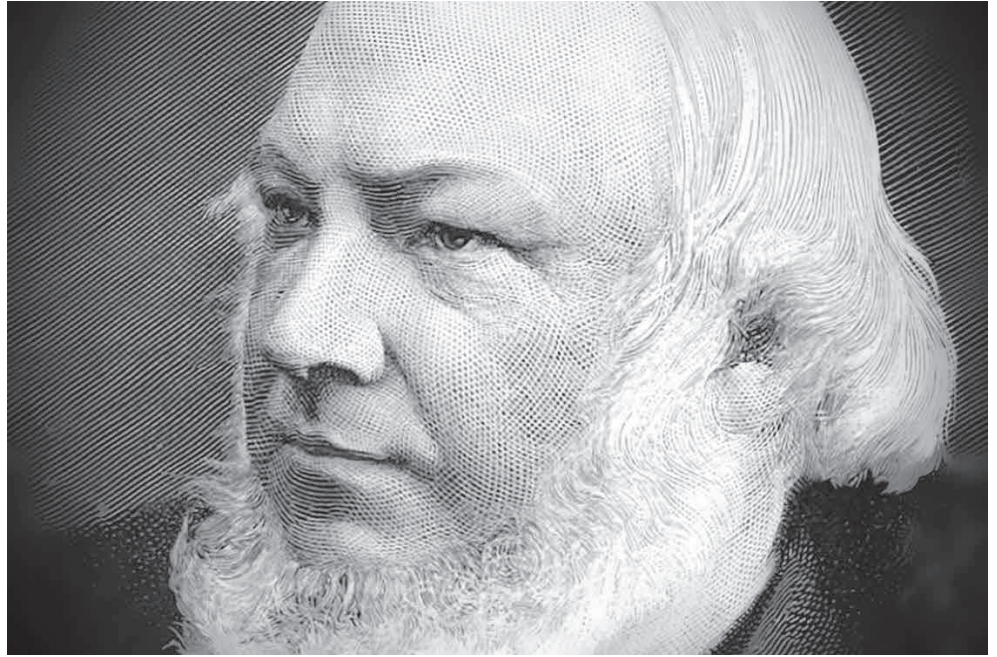
In 1876 schopt hij het zelfs tot senator, in welke functie hij belast is met gezondheidszorg en aanverwante zaken. Drie jaar later accepteert hij nog een professoraat in Rome, maar zijn aandacht gaat meer en meer uit naar bestuurlijke bezigheden.

Dan, een jaar voor zijn emeritaat, beneemt zijn vrouw zich het leven, chronisch zwaarmoedig van heimwee naar Duitsland. Zwaar getroffen door dit verlies sterft Moleschott zelf een jaar later, 20 mei 1893, aan een streptokokkeninfectie die hij in eigen praktijk had opgelopen.

Moleschotts betrekkingen met De Dageraad, sinds 1956 De Vrije Gedachte geheten, zal ik verder onbesproken laten omdat ik verwacht dat u daar meer van weet dan ik. De informatie hierover in mijn boekje is afkomstig van collega-spreker Siebe Thissen, die dit thema nog behandelt vandaag.

Materialisme

In de weinige boeken die de naam Moleschott vermelden, wordt hij vrijwel zonder uitzondering gekenschetst als een materialist. Hierbij wordt dan de gebeitelde zin "Ohne Phosphor keine Gedanken" aangehaald ter bevestiging. Maar kijken we eens naar de eigenlijke reikwijdte van deze zin. Bij een gegeven stand van de weten-

schap is het een vastgesteld feit dat zonder de aanwezigheid van het element fosfor in het menselijk brein geen hersenactiviteit c.q. denkactiviteit plaatsvindt. De aanwezigheid van fosfor in de hersenen is dus een noodzakelijke voorwaarde.

Is dit een materialistische propositie? Beslist niet. Er wordt niet beweerd dat de aanwezigheid van fosfor voldoende voorwaarde is voor het denken, of zoiets als de oorzaak ervan, wat het denken zou reduceren tot een chemisch product. Tijdgenoten van Moleschott waren wel deze kant op gegaan en beweerden dat de hersenen gedachten produceren zoals de nieren urine afscheiden. Moleschott, de man die bij de vergelijking van het gevoelige mensenhart met een eenvoudige persomp al esthetische problemen heeft, gaat niet zo ver. Hij constateert slechts een samenhang tussen brein en denken, of beter: tussen levend brein en denken, en stelt ondertussen vast dat het brein zonder fosfor niet functioneert.

'Ohne Phosphor keine Gedanken' is derhalve geen metafysisch credo, maar een ordinaire empirische generalisatie; een algemene uitspraak op grond van een aantal concrete waarnemingen. En hoewel empirische generalisaties aanspraak maken op universele kennis, zijn ze methodisch beperkt. Je zou kunnen zeggen dat ze ondanks hun pretentie een ingebouwde bescheidenheid vertonen. Ik doel hier op hun principiële voorlopigheid. De zin 'Alle zwanen zijn wit' is waar tot het moment dat er één afwijkend gekleurde zwaan wordtesignaleerd. Ik weet niet of er, zoals het liedje gaat, zwarte zwanen zijn, maar als er één bestaat, vormt dit een weerlegging van de zin 'Alle zwanen zijn wit'. De zin is dus altijd voorlopig waar.

Zo begrepen staat 'Ohne Phosphor keine Gedanken' principieel open voor precisering, aanvulling, correctie of zelfs weerlegging vanuit nieuwe onderzoeksgegevens. Dit kan men van metafysische credo's niet zeggen: die zijn als het ware onschendbaar. Indien Moleschotts materialisme dus wordt opgehangen aan deze zin verwacht men metafysica en wetenschap.

Wat is eigenlijk materialisme? Om deze termen te kunnen definiëren dienen we een onderliggend onderscheid tussen materie en bewustzijn, stof en geest, te in-

truduceren. Het is vervolgens niet moeilijk in te zien dat er grofweg twee verklaringsmodellen opdoemen, die we in de rijke eenvoud van de Engelse taal kunnen aanduiden met "matter over mind" en "mind over matter". Het eerste verklaringsmodel heet dan materialisme, het tweede heet idealisme, mentalisme of spiritualisme. Realiseren we ons wel dat deze -ismen steunen op een voorafgaand onderscheid tussen stof en geest en alleen betekenisvol zijn binnen dit dualistische kader!

Wie zal niet geneigd zijn het principe van "matter over mind" vanuit de praktijk te beamen: wanneer je besmette garnalen eet word je ziek, of je nu wilt of niet.

Het wordt natuurlijk interessant wanneer iemand in staat is om diezelfde garnalen te eten en door het ontwikkelen van bepaalde gedachten, bijvoorbeeld "Ik voel me lekker", daadwerkelijk gezond blijft! We spreken dan van "mind over matter", omdat de macht van een wilsbesluit hier sterker blijkt te zijn dan een biochemisch proces. Dit soort fenomenen blijft boeiend, en zelfs de wetenschap blijft zich erover verwonderen binnen disciplines als de psycho-immunologie. We hoeven dus niet meteen aan fakirs, medicijnmannen en gebedsgenezers te denken.

In de filosofie komt het materialisme naar voren in een veelheid van definities die grofweg herleidbaar zijn tot twee varianten. De sterke variant ontkent überhaupt het bestaan van de psyche: alleen materie bestaat. De zwakke variant ontkent het bestaan van de psyche als causale factor, met andere woorden: de geest bestaat wel, maar slechts als een bijeffect van materie in beweging.

Omdat Moleschott het bestaan van de geest geenszins ontkent, beperken we ons tot de zwakke variant van het materialisme: die slechts aan de materie kracht van oorzaak toekent.

Finaliteit

Wat een materialist dus eerst en vooral zal ontkennen is het bestaan van niet-materiële oorzaken. Wat is een niet-materiële oorzaak? Denken we even terug aan de gedachte "Ik voel me lekker", die inderdaad gezondheid tot gevolg had. Een geestelijke oorzaak met een stoffelijk effect: "mind over matter". Het lijkt alsof het lichaam zich onderwerpt aan de sturing van een immateriële kracht, in dit geval een intentie, die boven de puur biologische gedetermineerdheid uitgaat. U zult begrijpen dat zo'n intentie nergens met het ontleedmes gevonden kan worden.

In de biowetenschappen spreekt men dan van 'finaliteit' of doelloorzakelijkheid. Bijvoorbeeld: een eikel ontwikkelt zich specifiek tot een eikeboom omdat in de eikel de blauwdruk van een volgroeide eik besloten zou zitten. Deze blauwdruk is het doel waarnaar de groei van de eikel zich richt.

We kunnen weliswaar moeilijk van een intentie spreken, maar de blauwdruk is wel even ongrijpbaar als een gedachte, want beide zijn onstoffelijk van aard. Ook fungeren beide als causale factor. De overeenkomst tussen mensen en eikels is dus niet helemaal uit de lucht gegrepen...

Nogmaals: de materialist ontkent het bestaan van dit soort krachten en probeert de groei van zaadje tot boom te verklaren vanuit stoffelijke factoren en processen. Dit lijkt ook de insteek van Moleschott te zijn. Hij gaat als volgt te werk.

Het is de neiging van ieder mens, gezien de ordenende aard van zijn perceptie, om twee of meer ervaringsge-

gevens doelmatig op elkaar af te stemmen. Bijvoorbeeld de uitspraken "Vissen hebben geen longen maar kieuwen" en "Vissen leven niet op het land maar in het water" laten zich gemakkelijk verbinden tot "Vissen hebben kieuwen omdat ze in het water leven".

Hiermee wordt dan de suggestie gewekt dat de natuur op zich een doelgericht geheel is, terwijl dit slechts een toekenning van ons als waarnemer is. Hoezeer Moleschott zich ook vol ontzag opstelt jegens de kosmische harmonie, doelmatigheidsredeneringen wijst hij resoluut af. Doelmatigheid op zich is namelijk niet waarneembaar. Ik kan zien dat vissen in water leven en dat ze kieuwen hebben, maar ik kan niet zien dat ze kieuwen hebben omdat ze in water leven. Dit 'omdat' is onzichtbaar en de veronderstelde doel-middel relatie valt buiten de sfeer van het feitelijke, dus controleerbare, dus wetenschappelijke. Het is een inbeelding, een waan.

In zijn oratie *Iets over de methode van het fysiologisch onderzoek* gaat Moleschott in op het principe 'Eenvoud is het kenmerk van het ware', dat de Nederlandse arts Hermann Boerhaave (1668-1738) in de natuur meende te ontdekken. Het komt neer op de bewering dat de natuur altijd de kortste weg uitkiest om haar doel te bereiken: volgens Moleschott een volmaakte waanbewering.

Ten eerste zijn wij niet op de hoogte van alle wegen die de natuur zou kunnen bewandelen; hoe zouden wij dan weten dat de weg die feitelijk wordt gelopen de meest economische is? Misschien kan het allemaal wel veel efficiënter, maar dat zullen we nooit kunnen weten omdat we de mogelijke alternatieven niet kennen.

Ten tweede kan men moeilijk van doelmatigheid en efficiency spreken waar het over natuurlijke objecten gaat. Anders ligt dit bij door mensenhanden vervaardigde objecten. Menselijke objecten worden vervaardigd met een specifiek doel, dat ons als maker bij het maken voor de geest staat. Maar we kunnen strikt genomen niet spreken van het doel van kieuwen, omdat kieuwen niet door mensenhanden vervaardigd worden. En sinds Wittgenstein weten we dat we moeten zwijgen over dingen waar we niet over kunnen spreken.

In een vergelijking tussen natuurlijke en menselijke objecten begaat men snel de vergissing om ook natuurlijke objecten een doel en een maker toe te dichten, alsof ze door een of andere 'superambachtsman' vervaardigd zijn. En wie anders dan God zelf kan deze geniale kosmische architect zijn?

Maar een goed verstaander doorziet al snel het metaforisch karakter van deze gedachtegang. Het is een poging om via een bekend beeld vat te krijgen op het onbekende: 'beeld-spraak' dus. Wie dit niet beseft, zal daadwerkelijk gaan zoeken naar het doel en de maker van onze natuur, en uiteraard nog iets vinden ook. Want wie zoekt, vindt.

Mochten zij toch beseffen dat zij slechts naar hun eigen beeld kijken, zoals ook God zelf volgens Feuerbach een afspiegeling van de mens is.

Het is nu ook begrijpelijk dat lieden als Moleschott, in hun ontmaskering van de scheppingsidee als een antropomorfe projectie, doorgingen voor echte atheïsten.

Ten derde zijn er volgens Moleschott talloze concrete tegenvoorbeelden van Boerhaave's economie-beginsel te zien. Verschijnselen van loutere verkwisting en mismanagement. Zien wij niet de marter veel méér prooidieren do-

den dan hij ooit kan verslinden? Zien wij niet de hamster een flinke wintervoorraad voedsel aanleggen zonder deze later ook maar aan te raken, omdat hij de hele winter slaapt? En welke doelmatigheidsoverweging zal de vader tevreden stellen, "(...) die aan het naakte hoofd zijner zuigeling de haren mist, die de teedere hersenen tegen de koude en warmte zouden kunnen beschermen (...)?"

Deze argumenten overtuigen de wetenschapper Moleschott ervan dat Boerhaave's economisch beginsel een perfect stukje inlegkunde is. Het is geen feit maar fictie.

Homeostase

Of toch niet? Wie schetst onze verbazing wanneer wij Moleschott zijn eigen doelmatigheidsvoorstellen zien introduceren!

In *De eenheid des levens*, een redevoering aan de universiteit van Turijn, refereert hij aan een kracht, die levende wezens hun vorm doet behouden: een 'behoudskracht'. Zo blijven vorm en structuur van de levende huid constant, bij een aanhoudend groeien en afsterven van huidcellen. Het lijkt erop dat deze behoudskracht een niet-materiële oorzaak is, omdat hij onafhankelijk van de stoffelijke componenten (nl. de huidcellen) optreedt en niet localiseerbaar is.

Deze waarneming was trouwens niet vreemd: het is een verschijnsel dat bekend staat onder de naam 'homeostase' (letterlijk: gelijk houden), een term die duidt op het feit dat levende organismen zich doelmatig gedragen, gericht op het gelijkmatig houden van de levensomstandigheden.

Een typisch homeostatisch fenomeen is de handhaving van onze lichaamstemperatuur op ongeveer 37 graden Celcius, wat de optimale temperatuur voor de meeste stofwisselingsprocessen is. Hoewel de buitentemperatuur enkele tientallen graden kan variëren, verschilt de binnentemperatuur doorgaans niet meer dan twee graden, waarbij het lichaam afkoelt door te transpireren en zich verwarmt door te bewegen of te rillen. Het is een proces van aanpassing en zelfregulering ter handhaving van de beste omstandigheden voor overleving. Alsof ons lichaam een ingebouwde overlevingsdrang heeft: een doelgerichte, niet-materiële kracht...

Hoe kan Moleschott enerzijds het bestaan van homeostatische werkingen bevestigen en anderzijds het bestaan van immateriële krachten in de natuur ontkennen? Dit stelt ons voor een serieus probleem. Immers, we zeiden al: wat een materialist eerst en vooral zal ontkennen is het bestaan van niet-materiële oorzaken. Of is hij geen materialist?

Monisme

Allereerst dient gezegd dat Moleschott de notie van een doelmatig georganiseerde natuur niet verwerpt. Integendeel zelfs, hij is de eerste om te beweren dat natuurlijke objecten zodanig met elkaar verweven zijn dat ze samen een onlosmakelijke eenheid vormen: zoals gezegd

noemde hij dit de eenheid des levens. Dat zijn uitleg van deze samenhang niet zonder meer aansluit bij huidige opvattingen, moge het volgende illustreren: "Tegen de grootere ontwikkeling van de hersenen bij den man, weegt de grootere scherpte der zintuigen bij de vrouw op, en het fijnere gevoel der laatste beantwoordt aan de scherpzinnigheid van den eerste, even als de kracht des mans wordt overwonnen door de bekoorlijkheid der vrouw."

Wat de een beschouwt als een puur sexistische fantasie, is voor de ander een authentieke doelmatigheidsbetrekking! Maar goed, het is maar speculatie.

Het is niet alleen de man-vrouw verhouding die de levenseenheid vormt. De verhouding tussen flora en fauna, mens en dier, licht en leven, voeding en karakter, en nog veel meer, wordt door Moleschott op wetenschappelijke wijze uitgedrukt, ter

bevestiging van zijn vermoeden dat alles met alles samenhangt. Op doelmatige wijze, welteverstaan.

Waar het om gaat, en nu kom ik tot de kern van mijn betoog, is dat deze doelmatigheid geen onafhankelijk principe is buiten de materie om. Er is, aldus Moleschott, geen extern doel of transcendente kracht die de materie van buitenaf stuurt en determineert, zoals de uitdrukking "mind over matter" suggereert. Geest, psyche, bewustzijn, kracht en doel zijn intrinsieke, onvervreembare aspecten van de materie, zozeer zelfs dat je van een eenheid mag spreken. De eenheid van materie en geest.

We zouden dus niet meer mogen zeggen dat de materie gestuurd wordt door de geest, of andersom, maar: de eenheid van materie en geest is een zelfregulerend geheel.

Deze filosofie biedt een nieuw perspectief op de diverse verschijnselen die we de revue hebben laten passeren.

- De blauwdruk volgens welke de eikel zich ontwikkelt tot een volgroeide eik is geen externe kracht, maar een natuurlijk ingebouwd kompas.
- Boerhaave's economiebeginsel is weliswaar onstoffelijk, maar niet los van de materie: het is een immanent principe. (Als het al bestaat, natuurlijk. Moleschott deed zijn uiterste best om het te disqualificeren).
- Verder komen de homeostatische processen van vormbehoud en handhaving van lichaamstemperatuur uitsluitend voor in levende organismen. Ze zijn zodanig met deze organismen verweven, dat het zinloos is om ze als zelfstandige krachten op te vatten.

Kortom: een strikt onderscheid tussen geest en stof is onhoudbaar. Hiermee doet Moleschott afstand van de dualistische zijsleer en bekend hij zich tot het 'monisme': het verklaringsmodel waarin de wereld om ons heen vanuit één beginsel wordt benaderd. De eenheid des levens.

Dan kunnen we nu tenslotte enkele conclusies trekken.

Ten eerste: met de afwijzing van de dualistische zijnsleer is het onmogelijk om Moleschott nog bij de materialisten onder te brengen. Deze opereren tenslotte binnen een dualistisch kader, waarin 'matter' het overduidelijk wint van "mind". Bij Moleschott is een dergelijke strijd niet meer relevant omdat hij beide kanten heeft weten te verzoenen.

Ten tweede hebben we kunnen vaststellen dat hij doelmatigheid in de natuur accepteert, maar doelmatigheidsredeneringen in de natuurwetenschap afwijst. Het gaat hem dus uiteindelijk niet om de werkelijkheid, wat dat ook moge zijn, maar om de manier waarop de werkelijkheid bestudeerd dient te worden. Het gaat hem dus om de juiste wetenschappelijke methode.

Concreet: als we de groei van eikel tot eik verklaren door slechts te verwijzen naar een onstoffelijke vorm-

kracht, maken we het ons al te gemakkelijk. We zijn als wetenschappers gehouden te onderzoeken hoe dit proces zich op waarneembaar niveau voltrekt. Daarbij moeten we gebruik maken van de proefondervindelijke methode, die sinds jaar en dag bestaat uit observatie en experiment. In de woorden van de meester:

'(Wij) willen den onderzoeker voor de dwaalwegen waarschuwen, op welke het onderzoek zich zoude verliezen, wanneer het (...) zich wilde vermeten, het doel te raden, in plaats van de oorzaak der dingen te doorgronden.'

Wanneer wij deze intentie in het achterhoofd houden, ontdekken we dat veel van Moleschotts zogenaamd materialistische uitspraken vaak niet méér zijn dan een oproep aan de natuuronderzoeker om het rechte methodische pad te bewandelen.

Moleschott Symposium in Den Bosch

door *René van Elst*

Zoals aangekondigd in het vorige nummer, is op 22 september in Den Bosch een symposium gewijd aan Jacob Moleschott. De avond, die werd bijgewoond door ons bestuurslid Floris van den Berg en door mij, werd georganiseerd door het 'Initiatief Jac. Moleschott', dat in gang gezet is door de Bossche historicus Frans van Gaal.

Jacob Moleschott (1822-1893) was Europees denker, arts, fysioloog, filosoof en Bosschenaar. Hij streed voor gezonde voeding voor de armen, gelijkheid van mannen en vrouwen en de vrijheid om te denken. Zaken die anno 2023 nog altijd actueel zijn. Ondanks dat is Moleschott bijna vergeten, zeker in zijn geboortestad 's-Hertogenbosch. Het 'Initiatief' streeft ernaar Moleschott blijvend te gedenken. Hierbij moet opgemerkt worden dat Moleschott als vrijdenker bij De Vrije Gedachte nooit helemaal vergeten is; hij was erelid en is in 1993 nog uitgebreid herdacht.

De avond werd geleid door Patrick Timmermans, directeur van Erfgoed Brabant. Muziek van stadscomponist Bart van Dongen werd uitgevoerd door het Brabants Kamerkoor onder leiding van dirigent Dorien Schouten. Aan het woord kwamen Frans van Gaal, Wiep van Bunge, hoogleraar in de geschiedenis van de filosofie en Ronald van Raak, oud politicus, historicus en hoogleraar Erasmiaanse waarden. Het eerste exemplaar van een aan Moleschott gewijd magazine, waaraan ik heb meegewerkt en waarin ook een advertentiepagina van De Vrije Gedachte staat, werd uitgereikt aan de jonge politicus Bram Roovers; hij is voorzitter van de SP-fractie in Den Bosch. Op 12 juli 2022 nam de Bossche gemeenteraad het besluit om € 7.500,- te reserveren voor een gedenkplek voor Jacob Moleschott. Daartoe diende de SP een raadsvoorstel in.

Zie voor meer over het initiatief de website <https://jacobmoleschott.nl/>

Mijn artikel uit het Moleschott Magazine wordt afgedrukt in de volgende Vrijdenker.

Historicus Frans van Gaal spreekt tijdens het Moleschott Symposium. Foto RvE.

Door god gezonden goochelaars

door **Maarten Gorter**

De laatste tijd kwam ik af en toe bij toeval wat filmpjes tegen op YouTube waarin zogenaamde "waarzeggers" in populaire toeristische plaatsen in Azië als Bangkok, Hong Kong en Kuala Lumpur westerlingen benaderen met de belofte dat zij de naam van hun moeder of vriendin kunnen raden. Het valt mij op dat dit vrijwel uitsluitend Indisch uitziende mannen zijn met tulbanden op hun hoofd. Vermoedelijk komen zij uit de Punjab-regio in India, waar de meerderheid van de bevolking Sikh is, die zo'n herkenbare tulband draagt.

Als je op het internet verder googled dan kom je vele reisverslagen tegen waarin toeristen bij hoog en bij laag beweren dat een waarzegger de naam van hun vriendin/moeder heeft geraden zonder dat die eerder aan de waarzegger was verteld. Na het "raden" vragen de waarzeggers absurde bedragen voor hun "prestatie", in veel blogs lees ik dat zij de waarzeggers dan meestal tussen de €5-10 geven, wat voor die landen waarschijnlijk een weekloon is, niet verkeerd voor een "sessie" die misschien twintig minuten duurde. De vraag is natuurlijk: hoe "weten" zij al die namen dan precies? De reisblogs komen met een aantal verklaringen; corrupte hotels zouden informatie van klanten verkopen en daarmee hebben de waarzeggers "voorkennis". Ook is een terugkerende "verklaring" dat zij domweg gokken met veel voorkomende voornamen per land, dus voor Angelsaksische landen bijvoorbeeld: Elizabeth, Sarah, Sophia etc.. Ik was niet overtuigd door de verklaringen die werden gegeven en ben de afgelopen tijd uren aan reisvideo's (je moet wat over hebben voor een Vrijdenkerartikel) gaan kijken over waarzeggers in Azië. Ik heb geen enkele video gevonden waarin het scenario zich voordoet dat een waarzegger compleet spontaan de naam wist te raden van een moeder of vriendin van een toerist. De tientallen, zo niet honderden reisverslagen op blogs die dit wel beweren lijken dus niet gesteund te worden door het vele beeldmateriaal dat er te vinden is op YouTube.

Ik heb echter wel een aantal video's gevonden waarin waarzeggers de naam "raden" door middel van een brief-

In Cambodja opgepakte Indiase "waarzeggers", alle drie met de achternaam Singh (foto uit 2017).

je. Het is een zich herhalend patroon in deze filmpjes, een Indisch uitziende man komt spontaan af op westers uitziende mensen en de slagzin waarmee geopend wordt is meestal "you are a very lucky man!". De toerist wordt ingepakt met complimentjes dat deze er "gezond" of "happy" uitziet. Daarop volgt meestal een wat negatiever bericht dat de toerist "restless is for love" of behoefte heeft aan "spiritual advice". Regelmatig beroept de waarzegger zich ook dat hij door god gezonden is en beweert profetische krachten te hebben. Opvallend is dat zowel een beroep wordt gedaan op christelijke, sikhistische als hindoeïstische elementen om de "profetische mogelijkheden" kracht bij te stellen. Als de toerist hapt dan komt meestal de belofte dat zij de naam van de toerist zijn vriendin of moeder kunnen raden.

De waarzegger pakt dan een briefje en pen en schrijft er wat op (de toerist en de kijker zien niet wat hij schrijft), het briefje wordt dan tot een klein propje gemaakt en in de gesloten handpalm van de toerist gedaan. Het valt mij op dat hierna de waarzegger dan vaak alles doet om de toerist af te leiden door heel veel te praten, meestal wordt er nog meer geschreven op andere briefjes, zo ook – hoe kan het ook anders – de naam van de vriendin of moeder. Als de waarzegger die naam heeft opgeschreven volgt er meestal weer druk gepraat en vooral ook veel drukte met de handen. De toerist moet uiteindelijk het briefje laten zien dat de hele tijd in zijn gesloten handpalm zit en wat staat daar op; de naam van de moeder of vriendin. Op de filmpjes zie je dan vaak de toerist behoorlijk schrikken en nog voordat hij helemaal is bijgekomen is de waarzegger al aan het bedelen om geld, vaak om hoge bedragen als honderd of zelfs duizend euro. Als de toerist dan een tientje geeft, loopt de waarzegger vaak zonder iets te zeggen weg, op weg naar de volgende toerist.

Na het zien van deze filmpjes had ik meteen al het gevoel dat ik naar een knappe goocheltruc aan het kijken was en dat er een logische verklaring moet zijn voor het "raden" van de naam. Na het uitvoerig bekijken van een van de filmpjes heb ik het mysterie ontrafeld. In een filmpje waarvoor Kees van der Spek voor zijn SBS-programma *Oplichters in het Buitenland* naar Kuala Lumpur reisde en waarin een Indiër, die net als zijn collega waarzeggers ook "door god gezonden" beweert te zijn, de naam van de ex-vriendin (ze raden nu dus blijkbaar ook al exen) van Van der Spek claimt te weten. Van der Spek maakt gebruik van een verborgen camera en het beeld is daardoor niet perfect en het zicht beperkt.

Van der Spek krijgt zoals gebruikelijk een briefje in zijn handpalm gefrommeld en mag die niet openen, hij heeft uiteraard niet gezien wat er op staat. Hij moet daarna allerlei opmerkelijke dingen doen zoals zijn tong laten zien en blazen. En de briefjes lijken weer in overvloed geschreven te zijn, al lijkt dit niet expliciet in beeld gebracht te zijn. Er is flink geknipt in het filmpje dus ik heb niet het volledige ruwe beeldmateriaal kunnen zien, maar hij heeft nogal wat briefjes rond zich. Als de waarzegger aan Van der Spek vraagt wat de naam van zijn ex is zegt hij Ida, er volgt dan nog een paar minuten slap geouwehoer waarmee hij Van der Spek enorm aan het afleiden is, waarbij hij intens kijkt naar één van zijn handen. Vermoedelijk schrijft hij nu de naam Ida op met zijn andere hand achter zijn rug en merkt Van der Spek dit niet door het afleiden. Dan trekt hij zelf de handpalm van Van der Spek open en dan komt de grote truc; hij pakt het verfrommelde briefje en zegt dan opnieuw dat hij door god gezonden is en daarom nu weet wat in het briefje staat, het is dan zeer goed opletten geblazen, want het briefje dat hij zeer vermoedelijk achter zijn rug heeft geschreven heeft hij nu natuurlijk ook verfrommeld en in dezelfde hand, dan legt hij niet het briefje terug dat eerst in de hand van Van der Spek zat maar het later geschreven briefje; als Van der Spek het openmaakt staat daar natuurlijk Ida. Het valt mij op dat de toch ervaren Van der Spek zichtbaar geschrokken lijkt door de truc, ik kan mij voorstellen dat dit voor een gemiddelde toerist zelfs beangstigend over kan komen. Van der Spek biedt hem €25 om de truc te vertellen maar als er iets goochelaars eigen is dan is het dat je nooit de techniek achter je truc vertelt.

Bij het nog eens terugkijken van andere filmpjes valt mij constant hetzelfde trucje op, het eerste briefje wordt in ieder filmpje opgepakt door de waarzegger en zogenaamd teruggelegd, terwijl het stiekem vervangen wordt door een tweede briefje.

Knap staaltje goochelen aldaar in Azië, het zou alleen leuk zijn als zij zich voortaan dan ook als goochelaars gaan voorstellen en niet als door god gezonden waarzeggers. Daar zullen zij echter waarschijnlijk een stuk minder geld mee kunnen aftroggelen, want voor goochelaars komen westerlingen niet naar Azië, dan gaan ze wel naar een voorstelling van Hans Kazan, al is een Indiër met een tulband misschien nu net het exotische waar een toerist in een ver land naar op zoek is.

Het moment in het filmpje waarop de waarzegger het briefje terug uit de hand pakt en gaat verwisselen met het tweede briefje

Het belang van misinformatie

Een tegen-intuïtief liberaal pleidooi

door **Floris van den Berg**

Mensen moeten leren dat het niet erg is wanneer anderen het grondig met hen oneens zijn, en die vreselijke opinies uiten. Het waarheidsgehalte of de resulterende mate van krenking van een uitspraak zouden geen criteria voor de uitingenvrijheid moeten zijn. Bart Collard

Misinformatie is een grondrecht. Religies zijn misinformatie, niet alleen vanuit rationeel atheïstisch perspectief, maar ook vanuit elkaars perspectief: gelovigen vinden de leer van andere gelovigen dwalingen (misinformatie) en de vrijheid van godsdienst is vastgelegd in de grondwet. 'Een overheid die onwaarheden consistent wil uitbannen, door het verspreiden ervan strafbaar te stellen of door content te verwijderen, gaat onvermijdelijk een bedreiging vormen voor religies.' (p. 148) In een liberale democratie mogen mensen in vrijheid mis- en desinformatie met elkaar delen. De vrijheid van expressie omvat de vrijheid om onware uitingen te verspreiden. Ik mag over straat met een T-shirt 'De aarde is plat', '1 + 1 = 3'.

De open samenleving is erbij gebaat dat mensen mogen zeggen wat ze willen, ook al is dat niet waar. Liberale denker Ayaan Hirsi Ali betoogt daarom dat de vrijheid van meningsuiting het recht op beledigen omvat, ofwel: er is geen recht om niet beledigd te worden. Er zijn mensen die zeggen voor de vrijheid van meningsuiting te zijn, maar wacht op het woordje: 'maar'. Zodra mensen een bepaalde uiting niet bevalt, volgt er een 'maar'. De 'maar' is dan een inperkingsgrond, oftewel: censuur. In het publieke debat is er al decennialang een verhitte discussie over de morele rechtvaardiging van inperkingsgronden van de vrijheid van meningsuiting. De vrijheid van meningsuiting betekent dat je je vrijelijk mag uiten. Je mag denken, schrijven, zeggen, vloggen, bloggen, podcasten, memes maken en delen op welk sociaal platform maar ook. Je mag aardig zijn, wetenschappelijke kennis delen, mooie liedjes delen, maar ook onaardig zijn, liegen, lelijk doen en bewust of onbewust onware feiten delen. Dat laatste is een punt van discussie dat de afgelopen jaren besproken wordt en waarbij Trump de absolute kampi-

oen is van misinformatie, bulshitting, fake news en complottheorieën. Tijdens de coronapandemie waren er tal van critici die vraagtekens plaatsten bij de informatie die de overheid en wetenschap deelden. De overheid probeerde met man en macht en gesteund door wetenschap (zoals het RIVM) zo goed en zo kwaad als het ging middels noodmaatregelen de pandemie te bedwingen. En met succes, zo is gebleken. De overheid maakte zich echter ongerust door de grote aanhang van mensen die twijfels hadden bij de claims van de overheid. Het gevaar dreigde dat er een te lage vaccinatiegraad zou zijn doordat mensen zich niet zouden laten vaccineren. Die vaccinatieskepsis werd gevoed door sociale media waar misinformatie snel gedeeld werd. De overheid reageerde hierop met maatregelen om de verspreiding van misinformatie te beperken. Censuur dus. Censuur is de – niet-gerechtvaardigde – inperking van de vrijheid van meningsuiting.

Pijnlijke meningen

In *Het recht op misinformatie: waarom de overheid niet moet bepalen wat u mag zien, lezen en horen* (Uitgeverij Blauwburgwal, 2023) breekt vrijdenker, liberaal, atheïst, columnist, mentalist **Bart Collard** een lans voor de vrijheid van meningsuiting, juist waar het pijnlijk wordt, namelijk bij het verspreiden van misinformatie. Een logisch gevolg van de vrijheid van meningsuiting is dat mensen ook dingen gaan zeggen waar jij het niet mee eens bent, zelfs als het aantoonbaar onwaar is. ‘De aarde is plat’ is aantoonbaar onjuist, maar het staat mensen vrij te beweren dat het zo is. Ze mogen er in tijdschriften en blogs over schrijven, symposia over organiseren, met een spandoek over straat lopen, slogans op T-shirts drukken, internet memes verspreiden.

Collard is een verdediger van de vrijheid van expressie, ook daar waar het ongemakkelijk wordt. Zijn pleidooi sluit aan bij de pleidooien voor vrijheid van expressie van kampioenen als Ayaan Hirsi Ali, Richard Dawkins en Salman Rushdie. Het punt dat Collard maakt is dat de vrijheid van expressie ook vrijheid biedt om valse informatie, al dan niet opzettelijk, te verspreiden. Dat voelt tegenintuïtief, maar Collard legt uit dat wanneer je zou inzetten op het verbieden van het verspreiden van misinformatie je de vrijheid van expressie en daarmee de liberale democratie om zeep helpt. In een liberale democratie is er vrijheid van religie en kunnen mensen een religie naar keuze belijden. Vanuit het perspectief van een specifieke religie zijn alle andere religies en stromingen dwalingen en dus onwaar. Vanuit dat perspectief is iedere andere religie misinformatie. Vanuit het (juiste) atheïstische perspectief zijn alle religies misinformatie, maar in een liberale democratie mogen mensen zich verheugen in hun eigen specifieke dwaling.

Bewuste misinformatie

Het debat over het verbieden of beknotten van misinformatie heeft tijdens de coronapandemie actualiteit gekregen. De overheid probeerde maatregelen te nemen, gesteund op wetenschappelijke kennis (van onder andere het RIVM) waaronder een lockdown, afstand houden, mondkapjes en een vaccinatieprogramma. Deze maatregelen riepen veel negatieve reacties op waaronder van mensen die in meer of mindere mate corona ontkenden of de effectiviteit van de maatregelen bevroegen. Dit leidde tot onrust, (verboden) demonstraties en het bedreigen van politici en wetenschappers. De overheid reageerde hierop niet alleen met de traditionele middelen, zoals het beschermen van politici, het handhaven van de openbare orde en het opbreken van verboden demonstraties, maar ook met het proberen te verbieden van het verspreiden van misinformatie over corona. Op dit laatste gaat Collard uitgebreid in. Hij betoogt dat burgers het recht hebben om kennis te nemen van wat mensen beweren, zelfs

als het aantoonbaar onwaar is en zelfs als het bewust als misinformatie wordt verspreid. De overheid zou, aldus Collard, critici niet het zwijgen op moeten leggen, maar hooguit een eigen informatiecampagne moeten organiseren en, op dieper niveau, moeten zorgen dat de kwaliteit van onderwijs zodanig is dat burgers kritisch denkvermogen te hebben om om te gaan met informatie, misinformatie en desinformatie.

Ik speel advocaat van de duivel: waar Collard aan voorbijgaat is dat de manier waarop sociale media werken in het voordeel is van degenen die misinformatie verspreiden. Complottheorieën, en sterke claims waarvan de uitkomsten in het straatje liggen van wat je wilt horen, worden veel sneller verspreid dan saai en genuanceerde wetenschappelijke kennis. Bovendien zijn mensen

(wappies) die sceptisch staan tegenover de overheid, veel fanatieker op sociale media. De overheid (de regering) raakte hier tijdens de pandemie van in paniek, vooral omdat dit leidde tot burgerlijke ongehoorzaamheid (mensen die weigerden de verplichte maatregelen na te leven) en tot geweldsdreiging, zoals de talloze doodsdreigingen aan politici en wetenschappers. Sociale media zijn veel geschikter in het verspreiden van disinformatie dan in het verspreiden van informatie en het is ook geen geschikt platform voor een genuanceerde discussie. Collard houdt – terecht – voet bij stuk dat in een liberale democratie de vrijheid van expressie een kernwaarde is en dat wanneer de overheid misinformatie gaat verbieden, de liberale democratie zelf wordt ondermijnd. Toch zou het zo maar kunnen dat misinformatie die op sociale media wordt gedeeld nefaste sociale gevolgen kan hebben, zoals een te lage vaccinatiegraad of het niet serieus nemen van de klimaatcrisis. Het censureren van bepaalde misinformatie gaat ten koste van de liberale rechtsstaat, maar het toe-

staan van misinformatie zou daar ook toe kunnen leiden, zoals wanneer een populist met hulp van misinformatie aan de macht zou komen die de democratie vervolgens actief ondermijnt.

Goochelarij

Collard betoogt dat er een verschil bestaat tussen de moraal (ethiek) van het verspreiden van misinformatie en de politieke filosofie en juridische kant van misinformatie. Bewust onware informatie verspreiden is (meestal) onethisch. Maar een open samenleving dient het delen van misinformatie te delen omdat het nu eenmaal deel uitmaakt van de vrijheid van expressie. Over de ethiek van misinformatie behandelt Collard de goochelarij. Goochelaars misleiden het publiek: er gebeurt niet wat de mensen denken dat er gebeurt. Wanneer goochelaars echter betogen dat zij echt paranormale kennis hebben, wordt het onethisch, betoogt Collard. Uri Geller is een goochelaar, maar hij beweert dat bovennatuurlijke gaven had – waarmee hij goed geld verdiende. Hans Klok daarentegen verdient ook de kost met zijn goocheltrucs, maar hij claimt niet over bovennatuurlijke gaven te beschikken. Voor het publiek is het moeilijk om achter de trucs van de goochelaars te komen en dus is het verleidelijk om te geloven in bovennatuurlijke krachten. Goochelaar en boeienkoning James Randi heeft een groot deel van zijn lange carrière gewerkt aan het ontmaskeren van mensen die beweerden bovennatuurlijke gaven te hebben. Het was Randy die op televisie Uri Geller ontmaskerde. Collard betoogt enerzijds dat het onethisch is als mensen claimen bovennatuurlijke gaven te hebben die ze niet hebben, maar anderzijds dat de overheid zich daar niet mee moet bemoeien. De overheid moet geen censuur gaan instellen. Een risico daarin is dat volksmenners aan de haal gaan met populaire misinformatie en die inzetten tegen de overheid, niet alleen tegen de zittende de regering maar ook tegen de liberale democratie als geheel. Een populist als Baudet omarmt willekeurig welke complottheorie zolang die maar gebruikt kan worden tegen de overheid. '[...] een democratische regering die bereid is om teveel inbreuken op grondrechten te maken, bijvoorbeeld door misinformatie te bestrijden, kan totalitaire trekken gaan vertonen.' (p. 44)

Censuur

Als de overheid werk gaat maken van het tegengaan van het verspreiden van misinformatie dan heeft dat ongewenste en onverwachte consequenties. Satire waarbij een cabaretier iets beweert dat niet waar is (maar wel grappig) kan dan niet meer. En wat moet er gebeuren met mensen die zich vergissen en per ongeluk misinformatie verspreiden? En moeten religies verboden worden die immers allemaal misinformatie zijn? En hoe zit het met de overheid zelf die lang niet altijd een consistent verhaal verspreidt? Wordt het dan ook verboden om achterhaalde wetenschappelijke kennis te verspreiden? Zoals iemand die beweert dat Pluto een planeet is terwijl deze kennis is bijgesteld en Pluto een planetoïde is? Het verbieden van misinformatie is een heilloze weg. En het verbieden van

sommige soorten misinformatie leidt tot willekeur. Wanneer alleen de overheid onwelgevallige misinformatie niet meer mag, dan wanneer de overheid ook bepaalt wat onwelgevallig is, dan is dit een opmaat voor censuur.

Collard besteedt aandacht aan de AIVD, over de midelen die mogen worden toegepast om staatsgevaarlijke activiteiten op te sporen en om dergelijke activiteiten te bestrijden. Hij haalt terrorismedeskundige Boaz Ganor aan die stelt dat vrijheid en veiligheid in balans moeten zijn en dat dit het 'democratische dilemma' is.

Mensen moeten leren dat het oké is wanneer anderen het grondig met hen oneens zijn en hun vreselijke opinies uiten. Het plegen van censuur op onwaarheden past bij despotische regimens, maar conflicteert met de democratische rechtsstaat. De open samenleving bestaat op voorwaarde van het vrije woord, dat zal zorgen voor fel geuite tegenstrijdige opinies. Het waarheidsgehalte of de resulterende mate van krenking van een uitspraak zou geen criterium voor de uitingsvrijheid moeten zijn.' (p. 127)

Collard behandelt ook andere vormen van censuur, zoals de spastische houding van sociale mediabedrijven omtrent bloot. Hij citeert uit zijn eigen voordracht op het blootsymposium van De vrije gedachte: 'In een liberale samenleving mogen mensen dragen wat zij zelf willen dragen. En zij mogen dus ook *niet* dragen wat zij *niet* willen dragen. Uit het liberalisme volgt dat mensen vrij zijn om geen kleding te dragen.' (p. 128). Collard stelt dat in een liberale democratie er geen censuur zou moeten zijn (of tenminste langs heel andere lijnen) en dat zowel misinformatie als bloot daar bij horen. – Vervelend is natuurlijk dat wanneer bloot wel is toegestaan, internettrollen te onpas overal *explicit content* zullen plaatsen waardoor het platform snel aan populariteit zal afnemen. (Dit is een pragmatische afweging). De meeste mensen vinden expliciet contend erger dan misinformatie of nepnieuws. Ook historicus Han van der Horst stelt in het door Collard behandelde boek *Nepnieuws. Een wereld van desinformatie* (2018): 'Je kunt de vrijheid van meningsuiting niet beschermen door haar in te perken.' (p. 131)

Waar het schuurt

Het recht op misinformatie is een vlot geschreven en soms zelfs spannend boek met een helder pleidooi voor vrijheid van meningsuiting ook daar waar het schuurt. Collard analyseert casussen zoals Joe Rogan, gaat uitgebreid in op veiligheidsdiensten, religies, bloot, goochelen. Met een woordenlijst, Venndiagrammen en bibliografie. Met dit boek in de hand krijg je grip en een duidelijke visie op debatten rondom de vrijheid van expressie. Collard werkt de liberale theorie van John Stuart Mill *On Liberty* uit met casussen uit de eigen tijd.

Collard analyseert niet alleen, maar is ook een vrijdenkende moraalridder van de open samenleving met een boodschap: 'De beperking van de vrijheid van meningsuiting moet primair liggen bij meer objectief meetbare criteria, zoals het oproepen tot geweld. [...] De vrijheid van meningsuiting bevat ook het recht op misinformatie.' (p. 149) En zo is het.

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Het spook van woke*.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i. en opmaker ad hoc, maakt foto's en video's van vrijdenk-evenementen, donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van De Vrijdenker, autodidactisch student op het gebied van geschiedenis, politiek en staatsrecht, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redacteur van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, Vrijdenker van het Jaar 2023.

Vincent J.B.M. Peeters (1959) studeerde wijsbegeerte (cum laude 1978) en was wetenschappelijk onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Schreef Jacob Moleschott, De eenheid des levens (1989). Hij is thans freelance copywriter; ook speech-schrijver van de commissaris van de Koning van Utrecht.

Siebe Thissen (1960), tot 2022 hoofd Kunst & Openbare Ruimte van het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam, is in 2000 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam gepromoveerd in de geschiedenis van de filosofie met zijn proefschrift: De spinozisten. Wijsgerige beweging in Nederland 1850-1907 (SDU Den Haag 2000).

Elko de Vos ('s Gravenhage, 1971) is een kubernetes cloud-engineer, ex-bestuurslid van stichting SF Report en stichting Hoogbegaafd! en heeft aan de TU Delft gestudeerd met als afstudeerrichting Kunstmatige Intelligentie.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij zoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: Wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden